

A. ROSS JOHNSON¹

A Szabad Európa Rádió szerepe az 1956-os magyar forradalomban*

Bevezetés

Sok magyar tett már tanúbizonyságot arról, hogy a Szabad Európa Rádió (SZER) az elmúlt negyven év alatt milyen nagy szerepet játszott abban, hogy Magyarország végül visszatérhetett a szabad nemzetek közösségébe. Antall József miniszterelnök 1990 júniusában így ír a Szabad Európa Rádióknak és a Szabadság Rádióknak (SZR) írott levelében: „A Szabad Európa Rádió által tudhattuk meg az igazságot hazánkról és a nagyvilágról egy olyan időszakban, amikor az igazságot kimondani államellenes cselekedetnek számított.” Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke ekképp fogalmaz a Szabad Európa Rádióról 1991-ben: „A Szabad Európa Rádió volt az egyik legfontosabb megszólalási lehetőség azoknak, akik felémelték hangjukat a változásokért.” A lengyel Lech Walesához és a cseh Vaclav Havelhez hasonlóan a SZER szócsöve lett a másképp gondolkodó magyar személyiségeknek, akik – mivel a hazai médiában nem kaptak megszólalási lehetőséget – e rádión keresztül szólhattak honfitársaikhoz. A volt pártideológus, Berecz János pedig ezt nyilatkozta: „...meggyőződésem, hogy a fiatalság részben a nyugatról sugárzott rádióadásokból tájékozódott”. A magyar kormány – az országnak tett szolgálataik elismeréseként – 2000-ben ünnepélyes keretek között kitüntette a Szabad Európa Rádió magyar munkatársait.²

Bár különböző politikai meggyőződésű magyar személyiségek egyetértének abban, hogy a SZER tevékenységével hozzájárult a kommunista rendszer megdöntéséhez, a hidegháborúról szóló irodalomban a legtöbbet tárgyalt téma mégis a rádió szerepe az 1956-os magyar forradalomban és a rádió CIA által történő finanszírozása. Ennek a cikknek – mely egy a Szabad Európa Rádió és a Szabadság Rádió történetéről szóló nagyobb lélekzetű tanulmány része – célja, hogy az erről kialakult képet pontosítsa. Tanulmányomban elsőként számba veszem a SZER 1956-os szerepét taglaló irodalom által említett legfőbb kritikai észrevételeket, ezeket összevetem a ma fellelhető forrásokkal, és megpróbálok eldönteni, vajon valóban helytállóak-e a vádak. A 'tények' megállapításához forrásként a SZER/SZR archívumából származó, ma a Hoover Intézetben és az *Open Society Institute Archivumában*

* Köszönjük a Történelmi Interjúk Videótára (Országos Széchényi Könyvtár) vezetőjének, Hanák Gábornak, valamint munkatársainak, Hajdu Máriának és Lukács Beátának a Szabad Európa Rádió adásai eredeti magyar nyelvű szövegeinek azonosításához nyújtott segítségüket.

¹ *Tudományos főmunkatárs.* Woodrow Wilson Center, Hoover Intézet. Szakmai pályafutásom több mint felét a SZER-nél és a SZER/SZR-nél töltöttem. Ma tanácsadóként dolgozom a szervezetnél. 1956-ban nem álltam kapcsolatban sem a Szabad Európa Rádióval, sem Magyarországgal.

² Johnson, A. Ross: *A Half-Century of RFE/RL Broadcasting to Hungary: the Endgame.* Országos Széchényi Könyvtár, 2001.

fellelhető dokumentumok szolgáltak, valamint az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának és a Német Külügyi Irodának nyilvánosságra hozott anyagai, az érintettek visszaemlékezései és a velük készült interjúk. Az archív anyagok legfontosabb lelőhelye a Hoover Intézet SZER/SZR gyűjteménye, mely tartalmazza a Szabad Európa Rádió belső dokumentumait, a legtöbb magyar adás szövegének leírását és az ebben az időszakban leadott majdnem minden magyar nyelvű adás felvételét. Végezetül dolgozatomban kitér a külföldi média válsághelyzetekre gyakorolt hatásának az 1956-os események által felvetett néhány problémájára és tanulságára.

A cikk nem foglalkozik az 1956-ban Magyarországra sugárzó három nagy nyugati rádióállomással, a Szabad Európa Rádióval, az Amerika Hangja (AH) és a BBC adásainak összehasonlító elemzésével. Sokan vizsgálták már a SZER 1956-os magyar nyelvű adásait; az AH és a BBC műsorairól azonban nem készült még ilyen összehasonlító elemzés. Az akkor még csak öt éves Szabad Európa Rádió 1956-os adásai kimagasló érdeklődést váltottak ki és váltanak ki a mai napig. Ez az elismerő vagy épp elmarasztaló figyelem azonban megilleti az Amerika Hangját és a BBC-t is. A BBC-nek bizonyíthatóan fennmaradt az időszakra vonatkozó archívuma³, az Amerika Hangja esetében nem lelhető fel hasonló.

Köszönettel tartozom Robert Gillette-nek, Paul Henze-nek, Gene Partának, William Rademaekersnek és Ralph Walternak a cikk egy korábbi verziójához fűzött megjegyzéséikért, valamint Margit Grigorynek a magyar nyelvű anyagok feldolgozásában nyújtott közreműködéséért.

A vádak

A Szabad Európa Rádió az 1956-os magyar forradalomban betöltött szerepével foglalkozó irodalom hat fő vádpontot fogalmaz meg:

1) *A SZER a forradalom kirobbantására biztatta a közvéleményt.* „Meggyőződésünk, hogy [...] a SZER agresszív propagandája nagymértékben felelős a magyarországi vérfürdőért ...”⁴

2) *A szovjet hadsereggel szembeni fegyveres ellenállásra szólította fel a magyarságot, hamis reményeket ébresztve nyugati segítséget ígért a felkelőknek,*⁵ *minden realitás nélkül. Bátorított a harc folytatására, ezzel hozzájárult a Szovjetunió beavatkozását követő vérfürdőhöz.* „[A SZER] a kétségbeesett felkelőket a Kremllel szembeni végső kitarásra

³ Urban, George R.: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy. My War within the Cold War.* New Haven, 1997. 14. fejezet. Urbán a magyar forradalom alatt a BBC munkatársaként dolgozott. A BBC magyar nyelvű adásai az Országos Széchényi Könyvtárban és a Magyar Rádióban találhatóak meg. A BBC Written Archives Centre-ben (Redding) megtalálhatók a BBC 1956-os magyar vonatkozású szövegei. Egy október 26-i kommentár szimpatizált a magyar forradalommal, de kizárta a nyugati katonai segítség lehetőségét, egy másik kommentár október 27-én hevesen támadta Nagy Imre kormányát. Vö. Rawnsley, Gary D.: *Radio Diplomacy and Propaganda. The BBC and VOA in International Politics.* New York, 1996. 89., 92.; az Amerika Hangja áttekintését lásd: *Foreign Relations of the United States.* Department of State, vol. XXV. Washington, D. C., 1990. (a továbbiakban: FRUS) 437.; az Amerika Hangja a müncheni magyar főnök, Boros értelemfűtötte kommentárjait nem sugározta. Vö. Rawnsley: *Radio Diplomacy and Propaganda*, 79.

⁴ Freies Wort. A Német Szövetségi Köztársaság Szabaddemokrata Pártjának lapja. 1956. november 9.

⁵ A témával foglalkozó irodalom és a korabeli dokumentumok különböző terminológiákat használhatnak: 'forradalmárok', 'hazafiak', 'szabadságharcosok', 'lázadók', 'nemzetiek', 'felkelők'.

buzdította. Még a Molotov-koktél elkészítésének receptjét is leadták.”⁶ „... az amerikai pénzekből finanszírozott Szabad Európa Rádió műsorairól készült jelentés szerint a csatorna meggondolatlanul azt sugallta, hogy nyugati segítség érkezhetsz, ha a felkelők kitartanak.”⁷ „[A SZER] amerikai katonai segítséget ígért [a magyaroknak].”⁸ „A kommunista propaganda is rengeteget foglalkozott ezzel a lehetőséggel.”⁹

3) *A Szabad Európa Rádió adásainak nagy szerepe volt abban, hogy a Szovjetunió végül is a forradalom leverése mellett döntött.*

„[A SZER] »információs tevékenysége« és műsorai az 1950-es években nagy valószínűséggel sietteték [...] a november 3–4-i szovjet beavatkozást, és könnyen lehet, hogy az áldozatok számának növekedésében is szerepet játszottak.”¹⁰

4) *A SZER egyrészt személyes támadásokkal, másrészt a radikális hazai politikai követelések súlykolásával aláasta Nagy Imre helyzetét. Ezzel meggyengítette az egyetlen magyar politikust, aki talán képes lett volna egy olyan kormány konszolidációjára, mely eléggé egységes és népszerű ahhoz, hogy a Kreml számára kielégítő bel- és külpolitikai megszorításokat fogadtosítson annak érdekében, hogy a Szovjetunió kiegyezzen a kevésbé elnyomó, de még mindig kommunista „nagyizmussal”. „[A SZER] masszív gyűlöletkampányt indított (Hetze) Nagy Imre miniszterelnök, az egyetlen ember ellen, akinek feltevel nélküli támogatása azokban a napokban talán a magyar szabadságharc sikerének záloga lehetett volna.”¹¹ Túlságosan nagy teret adva a felkelők szabadságjogokkal és nemzeti függetlenséggel kapcsolatos maximalista követeléseinek, a rádió csökkentette az esélyt egy a korlátozott reformok iránt elkötelezett kormány létrejöttére, mely kormányt esetleg a Szovjetunió is elfogadta volna. „[A SZER] a legradikálisabb felkelő csoportokkal azonosult, biztatta őket a harcok folytatására, míg minden követelésük nem teljesül.”¹²*

5) *Az adások szenvedélyes hangvételűek voltak, taktikai tanácsokat közöltek, de szakmai szempontból gyengék voltak. „[Nagy vonalakban követték ugyan a nyugati politika irányvonalát], hiányzott azonban a magyar helyzet megértése [...] és a szakszerűség a napi munkában.”¹³*

6) *Az Adás kikerült az irányítás alól, az általa hirdetett politikai irányvonal eltért az amerikai kormányétól. „Nem az volt a probléma, hogy a CIA külön politikát folytatott. [...] A baj a müncheni pult kontrollja körül volt.”¹⁴*

Tények és következtetések

Vajon a jelenlegi ismereteink szerinti történelmi tények milyen mértékben támasztják alá ezeket a vádakát? Az események dokumentációja persze nem teljes, a meglévő felvételek átfogó, korszerű elemzése még várat magára, ugyanazokból a tényekből különböző követ-

⁶ Gati, Charles: *Come Clean in Hungary*. Washington Post, 2006. június 21. De Gati nem állítja, hogy a rádió nyugati katonai segítséget ígért volna.

⁷ *New York Times* vezércikk, 1996. november 3.

⁸ *Süddeutsche Zeitung*, München, 2006. június 23.

⁹ A Kádár-rezsim által kiadott Fehér könyvet idézi: Michie, Allan: *Voices through the Iron Curtain: The Radio Free Europe Story*. New York, 1963. 249.

¹⁰ Granville, Johanna: *Caught with Jam on Our Fingers. Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956*. Diplomatic History, vol. 29. (2005. november) no. 5. 811.

¹¹ SPD-Pressedienst. A nyugatnémet Szociáldemokrata Párt lapja. 1957. május 29.

¹² Gati: *Come Clean in Hungary*. 6.

¹³ Paul Lendvai véleménye, in: Schmidl, Erwin: *Die Ungarnkrise 1956 und Oesterreich*. Wien, 2003. 3.

¹⁴ Nelson, Michael: *War of the Black Heavens*. Syracuse University Press, 1997. 81.

keztetések is levonhatók. Az alábbiakban saját értelmezésemet és következtetéseimet adom közre.

1) Forradalmi bujtogatás?

A Szabad Európa Rádió a magyar nyelvű adás sugárzását (hasonlóan a cseh, lengyel, román és bolgár adásokhoz) az 1950-es évek elején kezdte el, annak érdekében, hogy a szovjet hatalmat visszaszorítani szándékozó amerikai törekvés részeként ellensúlyozza az információáramlás kommunista monopóliumát (anélkül, hogy öngyilkos felkelésre buzdított volna), életben tartsa a jobb jövő reményét, korlátozza az önkényuralmat, a honi párbeszéd kereteit próbálja tágítani; és mindezt annak érdekében, hogy az ellenséges Szovjetunió súlyát csökkentse. A SZER tudósított az első Eisenhower-adminisztráció Kelet-Európa felszabadítására vonatkozó nyilatkozatairól (ez mindig is politikai és nem katonai célkitűzés volt). A gyakorlatban a rádió adásai sokkal mérsékeltebb hangot ütöttek meg, mint azt a „felszabadítás” szó sugallta volna. A Szabad Európa Rádió 1951 novemberében kiadott, az irányelveket megfogalmazó kézikönyve óva intett attól, hogy az adásokban bármilyen ígéret hangozzék el a Nyugat beavatkozásának lehetőségéről. Amikor az 1952-es elnökválasztási kampány kortesbeszédeiben felmerült a „leigázott népek felszabadításának” motívuma, a SZER 1952. szeptember 2-án külön utasítást adott ki a „felszabadítás” témakörében: „a [kampány] beszédeknek egyetlen szava sem használható arra, hogy a militáns antikommunistákat a passzív ellenállásról aktív ellenállásra való áttérésre buzdítsuk annak reményében, hogy ezt majd a Nyugat támogatni fogja.” A kampány e vonatkozásban legradikálisabb beszédét – abban a félelemben, hogy az Kelet-Európában félreértésre adhat okot – a Szabad Európa Rádió le sem adta.¹⁵

Az 1953-as kelet-berlini és pilseni felkelés leverése még inkább rádöbbsentette a Szabad Európa Rádió vezetőségét és az azt felügyelő Szabad Európa Bizottságot (a továbbiakban: SZEB) a hosszútávú politikai változások kelet-európai lehetőségeinek korlátozott voltára. A SZER a Sztálin halála utáni enyhülést, a térségben bevezetett korlátozott reformintézkedések „új irányvonalát” a kommunista rezsim meggyengüléseként és a kommunizmus elleni szűk ellenzék megerősítésének lehetőségeként értékelte. Az 1954 májusában megtartott 3. pártkongresszus elemzésekor a SZER München tanácsadója, William E. Griffith arra a következtetésre jutott, hogy „amíg a megváltozott légkör fennáll, amíg a kommunisták folytatják a valós vagy hamis engedmények politikáját a helyi tanácsokkal, a Népfronttal és a szellemi étellel kapcsolatban, addig nekünk a belföldi ellenzéki rádió szerepét kell játszalnunk. Újabb és újabb követelések közvetítésével a mind nagyobb engedmények útjára kell kényszerítenünk a kormányt.”¹⁶

Ezzel megkezdődött a 'Fókusz Hadművelet' nevű médiakampány, mely rádión és hőlégballonokról terített röplapokon népszerűsítette a 12 pontot a lakosság körében – a 12 pont egyike sem volt kifejezetten politikai jellegű, nem támadták az egypártrendszert és a szovjet csapatok jelenlétét –, ennek fő célja az volt, hogy a rezsim olyan tömegszervezeteit, mint a Népfront a fokozatos reformok kikényszerítésének eszközévé tegye az ellenzék kezében. A Fókusz Hadművelettel kapcsolatos utasítás szerint „fő célunk, hogy a magyar nép figyelmét felhívjuk azokra a törvényes eszközökre, melyek segítségével további engedményeket csi-

¹⁵ Az idézett SZER-dokumentumok kivétel nélkül a Hoover Archívum SZER/SZR gyűjteményében található meg.

¹⁶ A SZER politikai tanácsadójának irodája: *Hungarian Target H-6*. 1954. június 14.

karhatnak ki a rezsimtől.”¹⁷ A Fókusz Hadművelet 1955 márciusában, alig hat hónap múltán befejeződött, mivel a SZEK és az amerikai külügyminisztérium berkeiben is megkérdőjelezték hatékonyságát. A magyar adások ezután enélkül folytadók, a röplapokat nagyobb információtartalmú kis újságok váltották fel. 1956. október 18-án és 20-án 350 000 röplapot szórtak szét hőlégballonról Magyarország felett – ez volt az utolsó ilyen akció.¹⁸

1956 az erjedés éve volt a kommunista világban. A SZER minden nyelvű adása átfogóan tudósított az eseményekről. Márciusban például tudósított a Hruscsov februári Titkos Beszédéről szóló első nyugati beszámolókról; júniusban leadta a beszéd teljes szövegét, ahogy az a *New York Times*ban megjelent a poznanai zavargások beszámolójával együtt, ősszel pedig a 'Lengyel Október' eseményeiről számolt be. 1956 nyarán és őszén tudósított a Magyarországon egyre növekvő feszültségről, a reformpárti Petőfi Kör gyűléseiről. Beszámolt az ausztriai eseményekről azután is, hogy a Magyarországgal szomszédos ország 1955-ben visszanyerte függetlenségét.

A rádió a kommunista világban ekkor lejátszódó folyamatokhoz való viszonyulását az év során számos 'útmutatóban', azaz szerkesztői irányelvekről szóló kiadványban¹⁹ ismertette. A kommunista világban kialakuló feszültségekkel foglalkozó, március 27-én kibocsátott 26. számú útmutató figyelmeztet: „Nem valószínű, hogy a Nyugat [a kelet-európai népeket] felszabadító katonai akciót indítana”. A július 9-én kiadott 27. számú útmutató a rendszer keretein belül maradó fokozatos átalakulást vetített előre: „Várakozásunk szerint [...] a reformok [...] a [kommunista] párt hatalmának megőrzése mellett és az SZKP 20. Kongresszusán meghirdetett »enyhülés« keretein belül játszódhatnak csak le. [...] Miközben célunk nem lehet a nemzeti kommunizmus kiépítése, nem veszünk tudomást bizonyos reformfolyamatok »címkeiről« (»titoizmus«, »nemzeti kommunizmus« stb.); ítéletünk alapja mindig is az lesz, hogy az adott folyamat könnyít-e népünk terhein, segíti-e őt a demokráciához vezető úton.” Ennek alapján a SZER tanácsadója, Griffith 1956. szeptember 26-án kiadott memorandumában a rádió szerepét „az enyhülés fenntartásában és kiterjesztésében” és a liberalizálás elősegítésében látta a kommunista uralom fennmaradásának viszonyai között.²⁰

¹⁷ *Hungarian Guidance No. 15 on Operation Focus*. 1954. szeptember 3.; *Hungarian Guidance No. 16. Continuation of Operation Focus*. 1955. január 5.; Free Europe Press: *Operation Focus*. 1954. szeptember 15. – december 31. A műsorok a SZER Magyar Adása műsorszerkezetének szerves részét képezték. A röplapokat a Szabad Európa Kiadó, a Szabad Európa Bizottság SZER-től független alszervezete adta ki. 1954 márciusa és 1956 márciusa közt több mint egymillió különböző röplapot szórtak szét Magyarország felett (nem csak a Fókusz Hadművelet keretein belül). A Szabad Európa Bizottság röplapokkal kapcsolatos tevékenységéről lásd: Cummings, Richard: *Balloons Over Eastern Europe. The Cold War Leaflet Campaign of Radio Free Europe*. Elhangzott az International Intelligence History Study Group éves ülésén 1999-ben. <http://www.btinternet.com/~rrnotes/psywarsoc/fleaf/rfe.htm>.

¹⁸ William E. Griffith *Lewis Galantiere-hez* [a SZET new york-i tanácsadója] írt memorandum, 1956. szeptember 28.; *Summary Report on Munich Free Europe Press Operations from October 1 – December 1, 1956*; Hugh Seton-Watson *külső jelentése a hőlégbalonnal végrehajtott akcióról*. 1956. október 3.; Free Europe Press: *Effectiveness of FEC Leaflet Operations*, dátum nélkül.

¹⁹ Részletesebb ismertetést lásd a Függelékben.

²⁰ Idézi: Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom; The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Lexington, 2000. 97. Az útmutatók az USA külpolitikai irányvonalának szellemében készültek. Az Operations Coordinating Board sztálinizmussal foglalkozó speciális munkacsoportja a célkitűzéseket és a „beavatkozástól mentes propaganda”, azaz a Szabad Európa Rádió, a Szabadság Rádió és az Amerika Hangja feladatait így határozta meg: „lazítani a szatellit országokat Moszkvához fűző kötelékeket, és olyan feltételeket teremteni, amelyek lehetővé teszik szá-

A SZER magyar nyelvű adásai²¹ a forradalom kirobbanása előtt igazodtak a fenti irányelvekhez. Ezt támasztják alá a forradalmat megelőző hónap adásai közül a következő, bár mely mércével mérve is kivétel nélkül objektív és kiegyensúlyozott hangvételű műsorok: a július 3-i, a Magyar Kommunista Párt sztálinizmus-ellenes kommunistáihoz címzett műsor,²² egy augusztus 10-i adás, mely felszólítja a magyar vezetést, hogy tanulmányozza a lengyel vezetésnek a poznani felkelés után a reformok szükségszerűségéről levont következtetéseit;²³ október 6-án a független bírói testületek felállításának fontosságát hangsúlyozó program,²⁴ október 11-én pedig a titkosrendőrség megtisztításáról szóló műsor.²⁵ A forradalmat megelőzően a rádió nem buzdított felkelésre, a kommunista hatalommal történő erőszakos összecsapásokra, és nem hangoztatott irreális antikommunista nézeteket sem.

A vád, hogy a SZER a forradalom kirobbantására buzdított volna, teljességgel abszurd, hiszen a forradalmak belső okokból táplálkoznak, megvan saját dinamikájuk; külhoni média hatására még nem tört ki felkelés sehol sem. Mindenesetre a Szabad Európa Rádió magyar adásai az 1956 októberét megelőző hónapokban általában szenvedélymentesek voltak, a fokozatos reformokat támogatták, és nem a „felszabadítást”, hanem a később liberalizálásnak²⁶ nevezett folyamatot.

2) Ellenállásra való biztatás, nyugati segítség ígéretése?

Biztatta-e a magyarságot a SZER a szovjet hadsereg elleni harcra? Az elhangzott tudósítások hangvétele kivétel nélkül valóban szolidáris volt a forradalommal. Október 24-én a magyar adás többször felszólította a magyar hadsereget és a rendőrséget, hogy ne lőjenek a felkelőkre, és a bíróságokat, hogy ne hozzanak statáriális halálos ítéleteket.²⁷ Gyakran vettek át a forradalommal szimpatizáló, annak folytatására, ellenállásra felszólító magyar adá-

mukra a Moszkvától való függetlenség irányába való elmozdulást.” Summary of U. S. Policy Guidance and Actions Taken to Exploit the Campaign, 1956. máj. 17. FRUS, XXV. 99ff. Egy NSC belső tanulmány pedig így fogalmaz: „egyrészt kerülni bármiféle konkrét ígéretet a szovjet uralom alóli felszabadulás időpontjára és eszközeire nézve, ahogy kerülni az időelőtti felkelésre való buzdítást is, másrészt viszont ébren tartani a hitet a szabadság valamikori helyreállításában.” NCS Staff Study Annex to NSC 5608, 1956. júl. 7. FRUS, XXV. 208.

²¹ A Szabad Európa Rádió Magyar Adása, azaz a Szabad Magyarország hangja – ahogy ebben az időben hívták – teljesértékű, a helyi médiát helyettesítő adó volt. Mint ilyen, a nap nagy részében sugárzott, minden egész órában hírműsorokkal, 18 nyugat-európai és amerikai városban volt irodája helyszíni tudósítókkal; nyugati sajtószemlével, többek között zenei, vallási, sport, politikai, gazdasági és társadalmi témájú műsorokkal jelentkezett. A kritikával illetett 1956-os magyar műsorok nagy része politikai kommentár volt.

²² Kirosi-Krizsán Sándor: *A személyi kultusz következményeiről*. Kommunisták című műsor. 1956. július 3. No. C-291 147. mikrofilmtekercs. Az idézett műsorok szövegei kivétel nélkül fellelhetők a Hoover Intézet Archívumának SZER/SZR gyűjteményében.

²³ Kazinczy András: *Ochab, Gerő és a poznani események*. Reflektor, 1956. augusztus 10. No. C-381, 180. tekercs

²⁴ Mikes Imre: *A bírói függetlenségről*. Reflektor, 1956. október 6. C-430, 180. tekercs

²⁵ Mikes Imre: *Az Állambiztonsági Szervezet saját hálójában*. Reflektor, 1956. október 11. No. C-434, 180. tekercs

²⁶ Gati, Charles: *Failed Illusions. Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt*. Washington D. C., 2006. Én a SZER 1953 és 1956. október közötti műsorpolitikáját másként értelmezem, mint Gati.

²⁷ Idézi: Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 215–216.

sokat, például tudósítást a magyar munkásság általános sztrájkjának jelentőségéről.²⁸ Október 28-án elhangzott, hogy a szovjet hadseregnek tiszteletben kellene tartani a Nagy Imre-kormány tűzszünetre szóló felhívását.²⁹ Október 30-án (amikor a harcok ideiglenesen jobbára alábbhagytak) a műsorvezetők taktikai katonai tanácsokat adtak, és elhangzott, hogy a magyar szabadságharcosok nagyobb erőt képviselnek, mint a szovjet hadsereg.³⁰ Egy november 1-jei adásban a magyarságot felszólították, hogy a kivívott szabadságjogok és a függetlenség zálogaként tartsák meg a fegyvereiket: „Azt mondtuk csupán, vigyázz reá [fegyveredre], ne add ki, ne tedd le. De nem azt mondtuk, hogy használjad is, amikor ennek célja és értelme nincs.”³¹ Amikor a második szovjet intervenció november 4-én megkezdődött, a rádió kinyilvánította, hogy Magyarország hadban áll.³² Ugyanezen a napon hangzott el a következő szenvedélyes kommentár: „...mi, kis nép, de nagy nemzet [történelmi viadalt] folytatunk a ránk zúduló zsarnoksággal szemben [...] azok a barikádok, amelyeken vérünk hullik, a századok végezetéig megmaradnak mint az emberi szabadság legfényesebb bástyái ...”³³ November 6: „A magyar nép harca most nem zárul le. A harc tovább folyik Magyarország területén is.”³⁴ Ismét november 6-án: „A hazai véreb hatalom és a szörnyű szovjet túlerő ellen pontosan azok küzdenek legtovább, legkétségbeesettebben, az életeket nem is számolva és nem is sajnálva, akiket Kádár János együttese és a mögötte álló vörös légiók megmenteni, felszabadítani hirdetnek. A magyar proletariátus saját vérével írja fel a történelem lapjaira, hogy mi a valóság, és mi az igazság.”³⁵ Ezekben – ahogy a rádió egyéb műsoraiban is – a felkelők iránti csodálat és a szovjet hadsereggel szembeni ellenállással vállalt szolidaritás kapott hangot. Ezt a hallgatók könnyen értelmezheték az ellenállásra való felszólításként. Olyan SZER adás azonban *nem* hangzott el, amely a szovjet hadsereggel szembeni fegyveres ellenállásra szólította volna fel a magyar népet.

A magyar adás valóban nyugati katonai segítséget ígért? A hidegháború elemzői gyakran idézik fel azt az egyetlen adást, mely a november 4-én újraindult szovjet támadás után egyértelműen sugallta, hogy ha a felkelők ki tudnának tartani, megérkezne a nyugati segítség. Az adás a londonban megjelenő *Observer* napilap november 4-i számában megjelent cikk sajtószemléje volt, mely cikk szerint „elkerülhetetlenül nyomás nehezedik az Egyesült Államok kormányzatára, hogy katonai segítséget küldjön a szabadságharcosoknak”. A magyar adás szerkesztője, Thury Zoltán tollából a következő kommentár hangzott el: „Londoni, párizsi, amerikai és egyéb nyugati beszámolók szerint a világ reakciója a magyar eseményekre minden elképzelhető felülmúl.” „Londonban, Párizsban, Washingtonban, New Yorkban, a szabad országokban mindenütt mérhetetlen, valóban elemi erejű felháborodás fogadta a szovjet merénylet hírére [...] A közvéleményt nyugaton rendkívül gyorsan, valójá-

²⁸ Molnár József *a magyar munkásság általános sztrájkjának jelentőségét méltatja*. 1956. október 30. 9 óra 23 perc

²⁹ Rövid kommentár Vámos Imre tollából. 1956. október 28.

³⁰ Borsányi Julian – Litterati-Loodz Gyula: *A fegyveres erőkről*. Az utóbbi, a rádiónak szabadúszóként dolgozó Litterati-Loodz és nem Borsányi (álneve Bell ezredes volt) mondta el október 30-án, hogyan kell „Molotov-koktélt” készíteni. (A szöveg fordítása hibás adásdátummal – 1956. október 28. – megtalálható: Békés Csaba – Byrne, Malcolm – Rainer M. János: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapest, 2002.)

³¹ Mikes Imre: *Galicus rovata*. Reflektor, 1956. november 1. 9 óra 35 perc. F-1

³² Béry László rövid kommentárja. 1956. november 4.

³³ Mikes Imre rövid kommentárja. Reflektor, 1956. november 4. 5 óra. No I-1

³⁴ Béry László rövid kommentárja. 1956. november 6. 5 óra 39 perc. No. K-1

³⁵ Mikes Imre rövid kommentárja. 1956. november 6. 5 óra 27 perc. K-2

ban páratlanul gyorsan sikerült mozgósítani.”³⁶ Ez az egyetlen olyan műsor, melyet a SZER adásairól készült számos hazai és külföldi elemzés ilyen szempontból megemlít. A hidegháború irodalmában a témával foglalkozó tanulmányokban ez az *egyetlen* említett ilyen adás.³⁷

A SZER, az Amerika Hangja és a BBC volt a három legfontosabb Nyugatról sugárzott magyar nyelvű rádióadás ebben az időszakban, de más külföldi csatornák is folytatták magyar nyelvű adásaik sugárzását Magyarországra, vagy kezdtek magyar nyelvű közvetítésekbe a forradalom alatt. Kettő ezek közül valóban beszélt a Nyugatról érkező katonai segítségről. A Rádió Madrid – melynek munkatársai főként a Franco-rezsim jobboldali menekültjei voltak – a harcok folytatására biztatta a magyarokat, állítva, hogy a magyar határon gyülekeznek a nyugati szimpatizáns önkéntesek. A Nyugat-Németországból sugárzó orosz emigráns rádió, az NTS pedig arról beszélt, hogy a Volt Magyar Katonák Szövetsége a felkelők megsegítésére készül.³⁸ Mivel ebben az időszakban több mint tíz hazai és külföldi magyar nyelvű adás élt, s a vétel gyakran nehézkes volt a sok csatorna miatt, a hallgatók könnyen juthattak arra a helytelen következtetésre, hogy nyugati segítség reményében a SZER biztatta a magyarságot fegyveres ellenállásra.³⁹

A november 4-i *Observer* cikket valóban hiba volt leadni. Ez azonban az egyetlen műsor volt az egy hónapos, csaknem 24 órás, több mint 500 adást kitevő tudósításfolyamban, az elhangzottak pedig nem voltak általában jellemzők az adásokra. A forradalomban részt vevő magyarok tényleg szinte kivétel nélkül hittek a küszöbön álló, valamilyen formát öltő nyugati segítségben, és a Nyugatról sugárzott rádióadások alapot adtak ennek a hitnek. Erről még szót ejtek a későbbiekben. A hit azonban nem a fent említett Szabad Európa Rádióműsornak volt a következménye; annak amúgy is kis hatása volt az eseményekre. Ahogy már említettem, egyetlen adás sem bátorított a fegyveres ellenállás folytatására. Lehet, hogy a magyar hallgatóság a SZER adásaiból a harcok folytatására való bátorítást és a nyugati segítség ígéretét hallotta ki – de ez ilyen nyíltan nem hangzott el.

³⁶ Thury Zoltán *'Nótárius' jegyzete*. 1956. november 4. 3 óra 26 perc. No. 1–2. 189. Az eredeti magyar szöveg nem maradt fenn, de a fordítás az eredeti 1956-os hangfelvétellel összevetve helyesnek bizonyult (Griffith Memorandum, 1956). Egy másik november 4-i, pár órával azelőtti olasz sajtószemle finomabban fogalmaz: „Jelek vannak arra, hogy az amerikai szállítómunkások fellépésének módjára megmozdul a nyugati munkásság nagy többsége, megmozdulnak a szakszervezetek, a pártok és az eddigi londoni, párizsi, washingtoni hangulatból arra lehet következtetni, Moszkva magyarországi cselekedetei visszhangját és a nyugati közvélemény erejét nem becsülte fel megfelelő módon.”

³⁷ Ideértve a Discovery Channel *Árulás Budapesten* című, a magyar forradalomról szóló dokumentumfilmjét, mely a november 4-i *Observer*-cikk ismertetésének felvételével zárul, háttérben a SZER stúdiójának képével.

³⁸ Az NTS által szponzorált *Szabad Oroszország Hangja magyar nyelvű műsora*. 1956. október 30. Greenwich-i idő szerint 10 óra 5 perc.; *FBIS. Kagan távirata*; *New York Post*, 1956. november 26.; *SZER New York távirat* NYC 223. 1956. november 26.; Michie: *Voices through the Iron Curtain: The Radio Free Europe Story*, 281.

³⁹ Erre példa Benkő Zoltán visszaemlékezése: *Szabad Európa Rádió, 1956. október 24 – november 3*. Valóság, 136. évf. (1993) 5. sz. 83., idézi: Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 238.

3) A szovjet beavatkozás katalizátora?

Erre a vádra nem szükséges sok szót vesztegetni.⁴⁰ A Szovjetunió 1956-tal kapcsolatos döntéshozatalát jól dokumentáló anyagok a Szabad Európa Rádiót alig említik.⁴¹ Hruscsov és a szovjet Központi Bizottság tisztán látta, mit jelentene a magyar forradalom győzelme a kommunista blokk számára, és ezért – habár vonakodva – a fegyveres beavatkozás mellett döntött. A Külügyminisztériumtól, a KGB-től, a katonai vezérkar magyarországi tagjaitól, a Moszkvából odaküldött ügynököktől pontos tájékoztatást kaptak az újjáéledő többpárt-rendszerrel és arról, hogy Magyarország ki akar lépni a Varsói Szerződésből. A SZER műsorai nélkül is tisztában voltak a Nyugat kommunistaellenességével.

4) Nagy Imre helyzetének meggyengítője és a radikalizmus pártolója?

Ezek az egymással összefüggő vádak a Szabad Európa Rádió magyar forradalom alatt betöltött szerepének és küldetésének lényegét érintik. A Nagy Imrével kapcsolatos, New Yorkban és Münchenben papírra vetett irányelvek szkepticizmust sugalltak, és – akárcsak a lengyel vezető, Wladyslaw Gomulka esetében – a kiválás politikáját írták elő. Az október 23-i napi utasítás párhuzamot von Nagy és Gomulka közt. Az október 24-i szerint „az, hogy Nagy a szovjet csapatok segítségét kérte a »rend« helyreállításához [ez valójában nem történt meg, habár a legtöbb megfigyelő ebben a hitben élt], csorba, melyet ki kell majd köszörsülnie; mégpedig azzal, hogy [a reformmal kapcsolatos] ígéreteit betartja.” A SZEB New York-i központjának október 28-án napvilágot látott útmutatója szerint a magyar felkelők dolga megválasztani vezetőiket: „A Szabad Európa Rádió a legteljesebb mértékben el kíván kerülni minden olyan megnyilatkozást, ami akár nyílt, akár burkolt módon támogatna bárkit is egy ideiglenes kormányban [...] különös tekintettel olyan kommunista vezetőkre, mint Nagy Imre vagy Kádár János [...] A patrióta csoportoknak (közülük sokan hisznek abban, hogy Nagy Imre teljesíteni tudja és akarja majd követeléseiket) kell eldönteniük, hogy a folyamatosan változó helyzetben kinek kell mennie vagy maradnia.”⁴² A müncheni adás munkatársai telexükben egyetértésüket fejezték ki: „A SZER teljes mértékben tartózkodik attól, hogy egyes vezetőket támogasson.”⁴³

Általánosságban elmondható, hogy a rádió magyar nyelvű kommentárjai nem tartották be ezeket az irányelveket (melyek nyíltabban is óvhattak volna az egyes személyeket érintő, nem helyén való bírálattól vagy azok támogatásától). Szükség lett volna Nagy múltjának, akkori támogatottságának és lehetőségeinek kritikus értékelésére. Ehelyett számos kommentátor minden mérlegelés nélkül elítélte Nagyt, nem egyszer személyeskedő, szenve-

⁴⁰ Granville, Johanna: *Caught with Jam on Our Fingers. Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956*. Diplomatic History, vol. 29. (2005, november) no. 5. 817. Ő állítja ezt egyedül. A SZER adásait a szovjet döntésekkel hozza párhuzamba, következtetéseket von le, de bizonyítani nem tudja őket: „...láthatjuk, a SZER adások hogyan befolyásolhatták a szovjet és amerikai döntéshozatalt a magyar válság előestéjén és közben.”

⁴¹ Kramer, Mark: *New Evidence on Soviet Decisionmaking and the 1956 Polish and Hungarian Crises*. Bulletin of the Cold War International History Project, issues 8–9. (1996–1997. tél) 358–384.

⁴² SZER New York telex PREB 15, 1956. október 28.

⁴³ RFE München telex MUN 292. 1956. október 29. Akkor, ahogy később is, az amerikai kormány és a SZER néhány képviselője is bizonyíthatóan rosszabb véleménnyel volt Nagyról, mint Gomulkáról. „Gomulka eszes, könyörtelen aparatsik volt, míg Nagy naív populista utópista, a realpolitikával jobban hadilábon állt, mint Dubcek 1968-ban.” Griffith, William E.: *RFE and the Hungarian Revolution and the Polish October*. Magyarország és a világ 1956-ban. Konferencia-előadás, Új levéltári bizonyítékok. Konferencia, Budapest, 1996. szeptember 26–29.

délyes, szidalmazó hangnemben.⁴⁴ A SZER New York-i irodája fejezte ki először aggodalmát a Nagy-ellenes kommentárok miatt, és ezt jelezte is Münchennek november 2-án, utasításba adva, hogy „egyetlen alkalommal sem szabad – akár közvetlenül, akár közvetve – állást foglalni negatívan vagy pozitívan az ideiglenes kormány bármely személyével kapcsolatban.”⁴⁵

Amíg a SZER magyar műsorai joggal vádolhatók Nagy-ellenességgel, számos értékeléssel ellentétben⁴⁶ nem kérhető számon rajtuk az, hogy Mindszenty bíborost Nagy Imre politikai alternatívájaként népszerűsítették volna. A magyar adás lelkésze többször követelte Mindszenty szabadon bocsátását: „Mindszenty bíboros térjen vissza Esztergomba! Vegye át a magyar katolikus egyház irányítását!”⁴⁷ Egy másik alkalommal érzelmetől átfűtött tudósításban üdvözölték október 31-i szabadon bocsátását: „Abban a pillanatban, amikor Magyarország megnyíltak az ajkák, elhangzott a követelés: engedjék szabadon Mindszentyt, helyezték vissza primási méltóságába!”⁴⁸ A SZER követelte és üdvözölte Mindszenty szabadon bocsátását, ünnepelte morális győzelmét, (hasonlóan a Szabad Európa Rádió lengyel adásához Wyszynski bíboros esetében), de soha nem kezelte őt Nagy Imre *politikai* alternatívájaként.

A Szabad Európa Rádió vágatlan változatban leadta a 'szabad rádiók' (a felkelők által elfoglalt hazai rádióállomások) Nagyról szóló riportjait, kommentárjait. A helyi csatornák

⁴⁴ Vö.: Katona Judit–Vámos György: *Nagy Imre és a Szabad Európa Rádió* 1956-ban. In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. Budapest, 2002. 139–190.; Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 221–222.

⁴⁵ *SZER telex* NYC 28. 1956. november 2.; *SZER memorandum a SZER New York-i igazgatója, Egan és az európai (müncheni) igazgató, Condon között 1956. november 2-án lejátszódott telefonbeszélgetésről*. A SZER New York-i igazgatósága csak az amerikai kormány beavatkozása („A jugoszláv beavatkozás a Külügyminisztériumnál” *Condon levele Egannek*, 1956. november 3.) és a New York-i műsorelemző csoport 1956. október 29-i tartalomlemezése után figyelt fel a Nagy-ellenes kommentárookra. A jugoszláv külügyminisztérium tisztségviselője 1956. október 31-én azt panaszolta az Amerikai Nagykövetség munkatársának, hogy a SZER (saját bevallása szerint október 29-től nem hallgatta az adásokat) „...a kommunizmus teljes kiirtására uszít, és Nagyot sem ismeri el.” *Külügyminisztériumi távirat*. Belgrád No. 584. 1956. október 31., titkosítás alól feloldva 1996. szeptember 12. NARA 764.00/10-3166. Ugyanakkor egy nappal korábban egy másik jugoszláv tisztviselő kritikával illette Nagyot, mert nem szakított egyértelműen a magyar sztálinistákkal. *Külügyminisztériumi távirat*. Belgrád No. 570. 1956. október 30. Titkosítás alól feloldva 1996. szeptember 12. NARA 764.00/10-3056).

⁴⁶ Vö. például: Békés–Byrne–Rainer: *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, 6.; McCargar, James: *Policy and Personalities*. Magyarország és a világ 1956-ban. Konferencia-előadás, 1996.; Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 308. A 11. jegyzet félreértelmezi Griffith az alábbiakban idézett október 31-i napi elemzését, amelyben ő nem ellenezte a „finn típusú megoldást”, és – amellet, hogy elismerte a bíboros tekintélyét – nem állította be Mindszentyt Nagy politikai alternatívájaként. Puddington: *Broadcasting Freedom; The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, 108. idézi Borbándit, aki szerint egy müncheni utasítás Mindszenty bíboros kedvező beállítását és Nagy Imre jövőbeli alternatívájaként történő bemutatását írja elő. Az útmutatók hiánytalan gyűjteménye azonban nem tartalmaz ilyen utasítást.

⁴⁷ Vö. például: Fábíán Károly (a magyar adás katolikus lelkésze): *A magyar nép követeli Mindszenty hercegprímás azonnali szabadonbocsátását*. 1956. október 26. 4 óra 50 perc. A Fábíán Atya által beolvasott sorozat része.

⁴⁸ *Mindszenty Józsefet köszöntötte Balogh Balázs* [Béry László] 1956. október 31. 8 óra 14 perc. A szenvedélyes kommentárt Granville tévesen úgy értelmezi, mintha Mindszentyt Nagy alternatívájaként üdvözölné. Granville: *Caught with Jam on Our Fingers*, *Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956*, 832.

cikkismertetéseket is közöltek az országszerte újonnan megalakult újságokból. Ezek a független beszámolók és cikkek egyaránt hoztak le támogató és elmarasztaló véleményeket Nagyról. Október végén (mielőtt még elhatározta volna magát az október 24-i eseményektől, és nem kommunista tagokkal is bővítette volna kormányát) nagy részük kritikussabb hangot ütött meg vele kapcsolatban, november 1-jén azonban a szabad választások és a semlegesség ígéretével kivívta támogatásukat.⁴⁹

Az, ahogy a SZER magyar adása Nagy személyét kezelte, részben magyarázható azzal, hogy a forradalom első napjaiban, amikor a nemzetközi kommunikáció csatornái bedugultak, nem létezett független információforrás Magyarországon. A SZER (a Nyugat közvéleményének többségéhez hasonlóan) abban a Gerő Ernő által terjesztett tévhitben dolgozott, hogy részben Nagy döntése volt a szovjet erők korábbi segítségül hívása és a statárium bevezetése. Nagy csak október 28-án ismerte el, hogy a felkelés „a tömegek demokratikus megmozdulása” volt, és nem „ellenforradalom”. Október 30-tól kezdte támogatni a többpártrendszer gondolatát, és tette nyilvánvalóvá, hogy a statárium bevezetése és a szovjet csapatok segítségül hívása az ő tudta nélkül történt. Ennek ismeretében sincs mentség a számtalan Nagyt gyalázó SZER-műsorra. A rádió ebben eltért mind az amerikai kormány akkori álláspontjától (melyet a későbbiekben kifejték), mind a SZER írott utasításaitól. Ezeket az anyagokat nem lett volna szabad leadni.

Ennek ellenére nehéz elfogadni Charles Gati, Jan Nowak és mások véleményét,⁵⁰ akik szerint 1956 októberében a Szabad Európa Rádióknak Nagy mögé kellett volna állnia, mint ahogy a kritikus pillanatban hallgatólágyosan tette ezt a lengyel Gomulkával kapcsolatban,⁵¹ sőt aktívan kellett volna népszerűsítene a nemzeti, reformpárti, de kommunista „nagyizmust”. Magyarország ugyanis sosem volt Lengyelország. Lengyelországban 1956 októberében a hatalom a párt- és kormányirodák kezében volt, a lengyel kommunisták hatalma sértetlen maradt; a szovjet és lengyel pártvezetés közti konfliktus hátterében pedig jövőbeni nagy tömegmegmozdulások és a két hadsereg közti fegyveres konfliktus lehetősége rejlett. Emiatt fogadta el végül is a Szovjetunió Gomulkát. Magyarországon ezzel szemben felkelés tört ki, a szovjet csapatoknak és a kommunista karhatalomnak már százak estek áldozatul, az elnyomás és a ellenőrzés intézményei recsegték-ropogtak, a hatalmat pedig az utca népe vette át. Itt kommunista- és szovjetellenes forradalom tört ki.

Képzelnünk el egy másik, egy „lengyelesebb” magyar helyzetet: a békés miskolci tüntetést szétveri az ÁVH, több tucat diák esik áldozatul. A párton kívül és belül egyaránt növekvő feszültségre válaszul Nagy Gerőt felváltja a Kommunista Párt főtitkári pozíciójában, megtisztítja a vezetőséget a legradikálisabb sztálinistáktól. Átveszi a hatalmat a karhatalom felett, elismeri a diákok és más csoportok jogos reformköveteléseit azzal a feltétellel, hogy a Kommunista Párt hatalma sértetlen marad. Mindszenty bíborost szabadon bocsátják. Nagy elkötelezi magát a magyar nemzeti érdekek védelme mellett, de figyelmezteti a nemzetet,

⁴⁹ Free Europe Committee: *The Revolt in Hungary. A Documentary Chronology of Events Based Exclusively on Internal Broadcasts by Central and Provincial Radios. October 23, 1956 – November 4, 1956.* New York, 1957.; Griffith, William C.: *Analysis of Satellite Developments (Hungary) As of 1300 Hours, 1956. okt. 31.* SZEB memorandum, Hoover Archivum.

⁵⁰ Nowak, Jan: *Poles and Hungarians in 1956.* Konferenciaelőadás, Magyarország és a világ 1956-ban ...; Nowak, Jan: *Wojna w wterze.* Krakow, 2000. In: *Radio Wolna Europa wobec tragedii węgierskiej 274–296.* „[A SZER-nek] a forradalom második hetétől kezdve teljes mellszélességgel támogatnia kellett volna Nagy Imrét, de ezt nem tette meg.” Gati: *Failed Illusions. Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt,* 6.

⁵¹ Gomulka SZER általi támogatottságát gyakran túlértékeli. A SZER helyeselte, amikor 1956 őszén védte Moszkvával szemben a lengyel érdekeket, de a rádió ekkor sem támogatta nyítan.

hogy a szovjet geopolitikai befolyást el kell fogadni, fenn kell tartani az ország Varsói Szerződés-beli tagságát. Ebben a felállásban a Szabad Európa Rádió helyesen járt volna el, ha a lengyel adás főszerkesztőjének, Jan Nowaknak 1956-os kommentárjaival összhangban tudósít az eseményekről: „A [júniusi poznani felkeléshez] hasonló események [...] a sztálinisták malmára hajtják a vizet, akik a terror és az elnyomás légkörét szeretnék visszaállítani. A szabadságért való küzdelmet siker fogja koronázni, mert az elnyomásra épülő hatalmak bukásra vannak ítélve. A küzdelem során azonban megfontoltnak kell lennünk. Lengyelország szabadságáért érzett közös, szenvedélyes vágyunkban kérnünk kell mindenkit, hogy őrizze meg nyugalma, és tartózkodjon a kétségbeesett cselekedetektől.” (június 29.) „A kommunisták programja sohasem lesz a mi lengyel programunk. [...] [de] aki hazája függetlenségét védi, bárki legyen is az, élvezni fogja a társadalom egészének támogatását, tekintet nélkül politikai meggyőződésére vagy pártkötődésére.” (október 23.) „Lengyelország a Szovjetunió markában marad [...] Oroszország hatalmas katonai ereje túl közel van, az Egyesült Államok pedig túl távol ahhoz, hogy meg tudja védeni Lengyelországot egy szovjet támadástól.” (november 9.)⁵²

A magyar események azonban ennél gyorsabb és erőszakosabb fordulatot vettek. Nagy Imre nem volt Gomulka; gyakran volt döntésképtelen. Egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat tett: kezdetben elítélte a felkelőket, védte a szovjet beavatkozást, majd ennek ellenkezőjét állította.⁵³ Nem pártfőtitkár volt, hanem miniszterelnök, tisztázatlan hatalommal. Nem ellenezhette a szovjet intervenciót, amikor az már folyamatban volt. Nem tudta megakadályozni a napról-napra egyre jobban elhatalmasodó erőszakot. A rendszert épen hagyó mérsékelt reformjavaslatainak nem tudott elegendő támogatást szerezni; az olyan népszerű reformtörekvések, mint a mezőgazdaságban a termelészövetkezetek feloszlása, a többpártrendszer visszaállítása, szabad választások és a Varsói Szerződésből való kilépés egyre inkább tért nyertek. Ebben a helyzetben a Szabad Európa Rádió feladata nem az volt, hogy bírálja vagy támogassa Nagyt és a „nagyizmust”, hanem az, hogy beszámoljon a róla szóló hazai és nemzetközi kommentárokról, és tartózkodjon a saját véleménynyilvánítástól.⁵⁴

A SZER magyar adásának Nagy Imrével kapcsolatos tudósításai elválaszthatatlanok a felkelők radikális (kommunista-ellenes) követeléseiről szóló tudósításoktól. A SZER nem hagyhatta figyelmen kívül ezeket a követeléseket, mint ahogy nem hagyhatta figyelmen kívül júniusban a poznani felkelők szabadságjogokkal és életszínvonalal kapcsolatos követeléseit sem. A SZER átvette (az amerikai kormány külön engedélyével – lásd alább) az október 23. után Magyarországon tömegesen létrejött kommunista-ellenes forradalmi bizottságok és más független szervezetek, médiák radikális politikai követeléseiről tudósító, már antikommunista hazai rádióállomások adásait.⁵⁵ November 1-jén a SZER leadta a(z)

⁵² Nowak: *Wojna w wterze*, 241–242., 264., 290.; Puddington: *Broadcasting Freedom; The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, 93.

⁵³ Gati: *Failed Illusions. Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt* 5. fejezete nagyszerű összefoglalást és magyarázatot ad Nagy politikai pályájáról.

⁵⁴ Nelson: *War of the Black Heavens*, 72. szerint a BBC nem bírálta Nagy Imrét. Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 231. Urban állítja, hogy a BBC magyar adásai „a forradalom alatt habozás nélkül [Nagy] mellé álltak.” A BBC műsorai a SZER-rel szemben nem tartalmaztak politikai kommentárokat. Az állítás bizonyításához a BBC adásainak vizsgálata szükséges. Vö. a 3. számú jegyzettel. Az Amerika Hangja rádió álláspontja ebben a kérdésben nem ismert.

⁵⁵ Október 30-ra a médiák kommunista ellenőrzése megszűnt. A Budapest Rádió október 30-tól Kosuth Rádióként üzemelt. Debrecen, Dunapentele, Eger, Győr, Kaposvár, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs és Szombathely helyi rádiói is független rádióként sugároztak. A SZER külön egységet állított fel Bécsben a kis sugárzási hatókörű rádiók műsorainak felügyelésére.

(akkor már független) Budapest Rádió és a győri rádió beszámolóit a frissen megalakult Dunántúli Nemzeti Tanács munkássztrájkokat támogató döntéséről, a szombathelyi rádió tudósítását a szombathelyi püspöknek az elesett szabadságharcosokért felajánlott imáiról, a Budapest Rádió tudósításait a Varsói Szerződésből való kilépés követeléséről, a Kisgazdapárt kommunistáktól való megtisztításáról, valamint a parasztok gazdasági és politikai reformokkal kapcsolatos követeléseiről.⁵⁶ Az átvételekből néhányat megvizsgálva megállapítható (ezek nem az eredeti tudósítás bejátszásából, hanem annak felolvasásából álltak), hogy a SZER a tényleges információk érzelmi töltés és saját kommentár nélküli átadására szorítkozott. Jó példa erre az a műsor, mely beszámolt a miskolci diákok helyi rádióban október 26-án beolvasott 18 pontos követeléséről.⁵⁷

A forradalom kitörése után a Szabad Európa Rádió irányvonalának alakítói – a forradalom vezéralakjaihoz hasonlóan – a Szovjetunió által elfogadható posztkommunista rendszer konszolidációját várták. A Szabad Európa Bizottság előbbieken már idézett, október 28-án kiadott New York-i utasítása (PREB 15) a SZER szerepét a „nemzeti csoportok” radikális követeléseivel való azonosulásban határozta meg a demokratikus szabadságjogok kivívásának és a kommunista ellenforradalom megakadályozásának érdekében. Október 31. után Griffith úgy vélte, van némi esély rá, hogy folytatódjanak a szovjet csapatkivonások, és utána „a semleges Ausztriához vagy (a mi szempontunkból legrosszabb esetben) Finnországhoz hasonló nyugati típusú demokrácia alakuljon ki. A »Nagy-kormány« egyre inkább a Forradalmi Bizottság befolyása alá kerül, a tényleges hatalom valószínűleg már az ő kezükben van.”⁵⁸ A SZER München vezetése már ebben a korai időpontban felvetette a lehetőséget, hogy a szabad választások megtartása és az új, szabadon választott kormány felállása után „a Szabad Európa Rádió magyarországi küldetése befejeződik”.⁵⁹

A Szabad Európa Rádió magyar nyelvű műsorai tehát egyrészt – helytelenül – befejeztették Nagy Imrét, másrészt – helyesen – tudósítottak az országszerte megalakuló független szervezetek és médiák radikális, az alapvető szabadságjogokkal és a demokratikus átalakulással kapcsolatos követeléseiről. A forradalom jellegéből és tempójából adódóan nehéz elképzelni, hogy a rádió esetleges ezzel ellentétes magatartása – azaz Nagy Imre támogatása és a rendszerváltozással kapcsolatos követelések elhallgatása – jelentősen növelte volna a reformkommunista „nagyizmus” esélyeit. Emellett egyik sem volt a Szabad Európa Rádió feladata.

5) Gyenge szakmai színvonal?

Mind korabeli, mind mai mércével mérve sok magyar műsor színvonala a forradalom idején – természetesen nem a többségé – gyenge volt. Egy 1956. decemberi belső jelentés sok jó programot talált; 308 műsorból 171 kapott kiváló vagy jó minősítést. A többit azonban közepesnek vagy annál rosszabbnak ítélték; Griffith szerint a közepes és a rossz minősítésű műsorok háttérbe szorították a jó vagy egyenesen kiváló adásokat. (Kérdés, hogy ezek az adatok hogyan viszonyulnak a többi SZER adás (a lengyel adást nem számítva) akkori adataihoz és az Amerika Hangja vagy a BBC műsorainak minőségéhez). Az adásszerkezet alapját képező, óránkénti, egész órában sugárzott híradások (az utólagos jelentések egyike sem vizsgálja ezeket) – a néhány alapján, melyet vizsgáltam – szenvedélymenteseknek,

⁵⁶ Czonka Emil győri riportja. 1956. november 1. F1.

⁵⁷ Idézi: Michie: *Voices through the Iron Curtain: The Radio Free Europe Story*, 225–227.

⁵⁸ A SZER politikai tanácsadójának müncheni irodája. A magyar események napi elemzése. I. rész. 1956. október 31.

⁵⁹ SZER München telex MUN 330. 1956. október 31.

objektíveknek, szakmai szempontoknak megfelelőnek bizonyultak.⁶⁰ Tényszerűek voltak az európai fővárosokból és az Egyesült Államokból leadott helyszíni tudósítások. Legkevésbé a politikai kommentárok feleltek meg az alapvető újságírói szakmai követelményeknek, az eluralkodó szenvedélyes, kioktató, szidalmazó hangnem, a megalapozatlan véleménynyilvánítások és a taktikai tanácsok miatt. Az 1956. decemberi Griffith-jelentésben 'D' és 'F' minősítést kapott legtöbb adást ezekkel a hibákkal lehet jellemezni. Emellett – ahogy már említettem – négy műsor megbocsáthatatlan módon figyelmen kívül hagyta a SZER irányelveit azzal, hogy hadvezetési tanácsokat adott (3),⁶¹ és nyugati segítségnyújtást sugallt. (1).

A Szabad Európa Rádió magyar adásának programszerkezetében a legnagyobb hibát ebben az időszakban talán a tudósítások közé időről-időre beszúrt, névtelenül elhangzó jel-szavak jelentették: „Munkások! Hazafiak! Ne engedjétek megbontani a forradalmi egységet! Nincs más választás! A hazáért vagy ellene!”, „Gyilkosokkal nem kötünk békét!”, „Azonnal vonják vissza a statáriumot!”

Az adások minősége novemberben javult. A munkatársak, akik addig érzelmeiktől átfűtött hangon tudósítottak a november 4-ét megelőző szenvedélyes napokban, ezután – az október 23-át megelőző időszakhoz hasonlóan – tökéletesen kiegyensúlyozott adásokat készítettek. Ennek jó példája Béry László november 20-án elhangzott tudósítása a forradalom vezető személyiségeinek deportálásáról, az ENSZ és a Vöröskereszt segélyakcióiról.⁶² A forradalom leverése után a SZER napi rendszerességgel adta le a Nyugatra épségben kijutott menekültek üzeneteit az otthonmaradottaknak (csak a keresztneveket vagy fedőneveket használva).⁶³ A Szabad Európa Rádió körülbelül kétszáz ezer ilyen üzenetet adott le, amivel hatalmas közszolgálati feladatot látott el.

Ha 1956-ban a SZER magyar nyelven sugárzott műsorainak minősége volt a leginkább megkérdőjelezhető, addig a lengyel adás kapta a legtöbb elismerést. Egy kétszáz adás szövegét fordításban, ötvenötöt pedig eredeti nyelven vizsgáló belső felmérés szerint „a műsorok folyamatosan az irányelvek szakmailag magas szintű, kreatív és hatékony alkalmazásáról tesznek tanúbizonyságot. A Szabad Lengyelország Hangja Rádió a válságra fegyelmel, visszafogottsággal és intelligens megközelítéssel reagált, egészében a legmagasabb szakmai elvárásoknak felelt meg.”⁶⁴ Griffith így emlékezett vissza harminc év távlatából a Magyarországot érintő 1956-os tudósítások általános hangvételére: „szakmailag megkérdőjelezhető, érzelmeiktől túlfűtött, túl didaktikus. Semmibe vették a fontosságában minden felülmúló objektivitást és a hitelességet.”⁶⁵

A lengyel adás 1956-os teljesítménye bizonyítja, hogy a Szabad Európa Rádió szervezetként képes volt felelős, érzelmeiktől mentes, magas színvonalú tudósításokat készíteni. Magyarországon azonban – mely bevallottan sokkal nagyobb kihívás elé állította őket – kudarcot vallott, és ez a kudarc fontos negatív tanulságokkal szolgált a jövőre nézve.

⁶⁰ Vö. például: *Hírek*. 1956. október 25. du. 5 óra., 1884. tegercs, 11. CD az eredeti szalagról. Hoover Archivum. A hírekben a budapesti harcok, a sztrájkok, kijárási tilalom, bezárt iskolák, a kaotikus tömegközlekedés, szovjetellenes plakátok, Kádár pártfőtitkári kinevezése, Nagy aznapi beszéde, tűz a Nemzeti Múzeumnál, reakciók Londonból, New Yorkból, Varsóból és az Európa Tanácsból stb.

⁶¹ Borhi, László: *Liberation or Inaction? The United States and Hungary in 1956*. In: Schmidl, Erwin A.: *Die Ungarnkrise 1956 und Oesterreich*. Wien, 2003. 143. helytelenül tulajdonítja a műsorok ötletét Griffith-nek.

⁶² *Béry László kommentárja*. A-2., 156. tegercs

⁶³ Vö. például: *Hunyadi Katalin üzeneteket olvas be*. 1956. november 9. H-3, 165. tegercs

⁶⁴ *Policy Review of Voice of Free Poland Programming, 1 October – 30 November 1956*. Griffith memorandumuma Richard Condonhoz, 1956. dec. 8.

⁶⁵ Griffith: *RFE and the Hungarian Revolution and the Polish October*, id. mű

6) „Dezertőr”?

Kérdés, hogy a Szabad Európa Rádió 1956-os magyar adásai igazodtak-e az Amerikai Egyesült Államok akkori álláspontjához. Ahhoz, hogy válaszolni tudjunk erre a kérdésre, meg kell vizsgálnunk az USA kormányának üléseiről készült jegyzőkönyveket és a Szabad Európa Rádió számára adott irányelveket, amelyek közül csak néhány hozzáférhető. Az Egyesült Államok kormánya – a Szabad Európa Rádióhoz hasonlóan – figyelemmel kísérte a Hruscsov Sztálint bíráló, az SZKP 20. kongresszusán elhangzott beszéde nyomán a kommunista világban megkezdődött erjedést, s igyekezett bátorítani azt. Nyomon követték a Petőfi Kör kritikus hangvételű vitáit, részben az újságíró Simon Bourgin tudósításain keresztül, aki részt vett azokon, és magánúton tudósított. A budapesti követség pedig október 16-án egy győri ezerfős nagygyűlésről számolt be, ahol Háy Gyula elnökletével olyan követelések hangzottak el, mint az ÁVH vezetőjének bíróság elé állítása, többpártrendszer, szabadabb sajtó, a szovjet csapatok kivonása az országból.⁶⁶ Amikor október 23-án megkezdődött a forradalom, az Amerika Hangja mellett a Szabad Európa Rádió jelentette azon kevés eszközök egyikét, amellyel az amerikai kormány hatást gyakorolhatott az eseményekre. A nyilvánosságra hozott dokumentumok, melyeket az USA Külügyminisztériuma *Az Egyesült Államok külkapcsolatai* című sorozat kereteiben adott ki, azt tanúsítják, hogy az USA kormányát – a Szabad Európa Rádióhoz és mindenki máshoz hasonlóan – váratlanul érte a magyar forradalom kitörése. A felkelés megindulása után röviddel az USA-t lekötötte az Egyiptom elleni angol–francia–izraeli támadás. Rá kellett jönnie arra, hogy a Szabad Európa Rádió kivül nincs a tarsolyában túl sok eszköz az események befolyásolására. Nagy Imrében nem bíztak, tartózkodtak attól (ezt egy október 30-i külügyminisztériumi körtávirat is bizonyítja), hogy hivatalosan bármilyen irányban állást foglaljanak vele kapcsolatban az akkori tisztázatlan és ellenmondásos helyzetben.⁶⁷ Ebből következik, hogy a SZER magyar adásainak szélsőséges Nagy-ellenes hangneme nem az amerikai kormány utasításait tükrözte (mint ahogy azt például Katona és Vámos feltételezte).⁶⁸

A felkelőket tekintve a magyar nép törvényes képviselőinek, az amerikai kormány kifejezetten utasította a SZER-t, hogy a kialakuló független magyar média egyfajta „kommunikációs központjaként” lépjen fel, átvéve az országszerte beinduló radikális „szabad rádiók” adásait. Ezt az álláspontot a külügyminisztérium munkatársa, Jacob Beam által vezetett szervezetek közötti különbizottság – mely 1956 során folyamatosan ülésezett – megbeszélésén fogadták el október 26-án. Három nappal később a bizottság óvott attól, hogy a SZER magyar adása bármiféle taktikai tanácsot adjon.⁶⁹ A rádió magyar kommentárjai – ahogy azt már jeleztük – nem vették figyelembe a Nagy Imre személyével kapcsolatban óvatosságra intő figyelmeztetéseket. A Nagyot támadó kommentárookra először a jugoszláv

⁶⁶ Budapesti követség távirata, 151. sz. 1956. okt. 23. FRUS, XXV. 260–263.

⁶⁷ Külügyminisztériumi 332. sz. körtávirat, 1956. okt. 30. FRUS, XXV. 344–345. Az Egyesült Államok budapesti követsége sürgette, hogy az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádió kerüljön „egyelőre minden állásfoglalást Nagy Imrével kapcsolatban”. 154. sz. távirat, 1956. okt. 23. éjjel. FRUS, XXV. 264.; FRUS, XXV. 345.

⁶⁸ Katona–Vámos: *Nagy Imre és a Szabad Európa Rádió 1956-ban*, id. mű

⁶⁹ *A bizottság 39. ülése*. 1956. október 26. FRUS, XXV. 300–303., 40. ülés, 1956. okt. 29. Uo. XXV. 322–325. Az ülés jegyzőkönyve a következő párbeszédet rögzítette: Cox (CIA): „...azt kellene mondanunk a felkelőknek, hogy ne mozgósítsanak?” McKisson (Külügyminisztérium): „Azt kellene mondanunk, hogy nincsenek arra bizonyítékok, hogy a szovjetek kivonulnának, de nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megmondjuk a felkelőknek, mit csináljanak.” Ernst (DOD): „Mit mondjunk a felkelőknek?” Beam (Külügyminisztérium): „...folyamatosan informáljuk őket. Ez az, amit megtehetnek.”

külgyminisztérium hívta fel az amerikai külgyminisztérium figyelmét október 31-én, de nyilvánvalóvá tette a problémát a rádióadó New York-i irodájának október 29-i belső jelentése is, amely tartalmi összefoglalót adott néhány Nagy-ellenes kommentárból. November 2-án – amint említettük – a New York-i vezetés jelezte aggodalmait Münchennek ezen kommentárokkal kapcsolatban.

A forradalom elfojtása után, amikor a SZER szerepét illető kritikák megsokasodtak, a magyar adás politikai irányvonalát megvizsgálták amerikai kormányzati szervek, s bizonyos fókig megfelelőnek találták. A CIA igazgatója, Allen Dulles a szervezetek közötti Operációs Koordinációs Tanács november 21-i ülésén védelmébe vette a SZER tudósításait.⁷⁰

Az amerikai kormány 1956. október–novemberi tanácskozásainak hozzáférhető jegyzőkönyvei azt sugallják – akárhogyan is ítéljük meg az amerikai kormány akkori álláspontját –, hogy a SZER írásban rögzített irányelvei illeszkedtek a kormány álláspontjához, míg számos magyar tudósítás ezzel szemben nem. Irányítási problémák merültek fel, de nem az USA kormánya és a SZER között, hanem magán a SZER-en belül. A rádió vezetésében elmentések alakultak ki a forradalom alatt. A SZER New York-i igazgatója, W. J. Convery Egan az előző napi Nagy Imrével kapcsolatos megbeszélések után, november 3-án továbbította Richard Condonnak, a SZER európai igazgatójának az „irányelvek súlyos, majdhogynem botrányos” megsértéséért a rádiót ért kritikát, utasította a rádió amerikai vezetését a műsorok előzetes kontrolljára, valamint felszólított a kommentároktól való tartózkodásra.⁷¹ A Condon által november 5-én Egannek küldött levélben a müncheni vezetés védte álláspontját, elismerve azonban, hogy néhány olyan program is elhangzott, aminek nem kellett volna elhangoznia. Egan sarkos megfogalmazásai ellenére valójában a négy említett program és a Nagy Imrével kapcsolatos negatív állásfoglalás tért csak el bizonyos irányelvektől, habár a szenvedélyes és a negatív hangnem ellentétben állt a SZER általános érvényű irányelveivel és minőségi előírásaival.

A SZER irányítási válságának több oka is volt: a Szabad Európa Bizottság új elnököt kapott a leszerelt tábornok, Willis D. Crittenberger személyében, aki a forradalom előestéjén foglalta el posztját; a New York-i SZER és a Szabad Európa Bizottság, valamint a New York-i és a müncheni SZER közti régi bürokratikus természetű ellentét;⁷² a müncheni politikai és programosztály közti megosztott felelősség (az utóbbi vette fel és bocsátotta el a magyar adás szerkesztőit); az adások műsorba kerülését megelőző nem megfelelő kommunikáció a rádió amerikai politikai vezetése és a legfontosabb magyar adások készítői közt,⁷³ valamint a magyar adás szervezetének hiányosságai.

Az irányítási válság megmutatkozott személyes hibákban is, elsősorban Gellért Andor, a magyar adás vezetőjének esetében, akinek teljesítménye nem felelt meg a követelmények-

⁷⁰ FRUS XXV. 479ff., 469. ff.

⁷¹ *SZER New York telex*. NYC 39. 1956. november 3.

⁷² *SZEB Memorandum*. 1956. június 26. A Szabad Európa Bizottság New York-i tanácsadója, Gallantiere júniusban így ír a bizottság elnökének, Shepardsonnak: „Sajnálattal látom a SZER helyzetét. Mély szakadék tátong München és New York közt. Míg München hat év alatt okos és taktikus hagyományokat alakított ki, és a kelet-európai problémákat az amerikai érdekek, a politikai realitások és az emigránsok véleményének és érzéseinek tiszteletben tartásával kezeli, addig a New York-i SZER figyelmen kívül hagyja a SZER hagyományait, és megpróbálja a szervezetet az USA egyik ügynökségévé tenni.”

⁷³ A SZER-en belül a műsorokért mindig is a különböző adások igazgatói tartoztak felelősséggel. A műsorokat (egy 1968. augusztusi rövid időszakot eltekintve) sosem kellett az amerikai vezetésnek jóváhagynia. A későbbiekben erre még visszatérek.

nek (a problémát betegsége is súlyosbította)⁷⁴, valamint abban, hogy a magyar tudósítók „jobboldalibbak” voltak, mint a magyar közvélemény – az akkori közelmúlt magyar történelme is demoralizálhatta őket, hiányzott belőlük a fegyveres ellenállás alatt megtanult fegyelem. Ezzel szemben a lengyel adás készítői – magyar társaiknál nem kevésbé antikommunisták – jobban értették a helyi viszonyokat, a varsói felkelés veteránjaiként képesek voltak fegyelmезetten dolgozni krízishelyzetben. A letragikusabb az volt, hogy Gellért helyettesei is minősíthetetlenül teljesítettek, a legrosszabb adásokat – melyekben az eltúlzott érzelemnyilvánítás, a hadvezetési tanácsok és a szidalmazó hangvétel lett úrrá – a magyar adás főszerkesztői készítették, azok, akiknek példát kellett volna mutatniuk a műsorkészítésben. A főszerkesztők pedig nem voltak primitív propagandisták. Normális körülmények között jó műsorokat készítettek. Béry László és Mikes Imre műsorai az 1956. decemberi Griffith-jelentésben a legrosszabb minősítést kapták (átlaguk D+ volt), de jó programokat készítettek mind a forradalom előtt, mind az után. Nyilvánvalóan érzelmeik hatása alá kerültek, a váratlanul kitört és véressé fajuló forradalom irreális reményekkel töltötte el őket. Ez ugyan magyarázattal szolgál gyenge teljesítményükre, de semmiképpen sem lehet mentség.

Kétségtelen, hogy a Szabad Európa Rádió magyar adásának még a legjobb körülmények között is rendkívüli kihívással kellett szembenéznie 1956-ban. A forradalom kitörése mindenkit váratlanul ért, még a SZER-nél is. Borbándi Gyula (abban az időben kezdő szerkesztő, később helyettes igazgató) visszaemlékezései szerint a magyar adást készületlenül érték az események, a dőbbenet és az izgalom lett úrrá a munkatársakon, Gellért betegsége miatt hiányzott a megfelelő útmutatás, megzavarta őket a hatalmas mennyiségű információ.⁷⁵ Ettől azonban a tény tény marad, ahogy egy belső jelentés is megfogalmazta: „A [magyar] adás irányíthatatlanná vált, a fegyelmet nem lehetett fenntartani.”⁷⁶ November második felében a müncheni vezetés elismerte, hogy gondok voltak a magyar adással, kiemelve, hogy míg a magyar forradalom nagyjában-egészében baloldali beállítottságú volt, addig a SZER munkatársai „a politikai »jobboldal« iránt voltak elkötelezettek, tudósításaik hangvétele az évek során egyre keményebb, szenvedélyesebb és általánosítóbb lett, oly mértékig, hogy jó ideje már úgy éreztük, drasztikus lépésekre van szükség a tudósítások objektivitásának visszaállításához.”⁷⁷

Visszatekintve nyilvánvaló, hogy a SZER München amerikai vezetése nem fordított elég figyelmet a magyar műsorok tartalmára a forradalom kritikus időszakában, részben abban a hitben, hogy a magyar adás készítői is hasonlóképpen értelmezik a rádió műsorkészítési irányelveit, és ennek megfelelő fegyelmet tanúsítanak (ezeknek az elvárásoknak a magyar adás a lengyelrel ellentétben nem felelt meg), részben pedig azért, mert hiányoztak az ellenőrző, nyelvi és fordítói kapacitások az adásokat megelőző kritikai megbeszélésekhez, az adás alatti ellenőrzéshez és az adás utáni gyors kiértékeléshez. A kapacitások egy részét arra fordították, hogy a „szabad rádiók” adásait fordítsák New York és Washington szá-

⁷⁴ Nowak: *Wojna w wterze*, 284. Nowak a válság alatt beszélt Gellérttel. Szerinte Gellért súlyos beteg volt, és elvesztette a kapcsolatot munkatársaival.

⁷⁵ Borbándi: *Magyarok az angolkertben*, 205–277.

⁷⁶ *Review of RFE and FEP Operations to Hungary and Poland, October 1–December 1, 1956* [Walker-memorandum], 1956. december 7.

⁷⁷ *SZER München telex New Yorkba*. MUN 236. 1956. november 20.

mára,⁷⁸ más részüket pedig ma már kevésbé fontosnak tűnő feladatok megoldásának szentelték.⁷⁹

Volt más, jobb példa is. A Szabadság Rádió orosz nyelvű adása (számos műsorát kifejezetten a Magyarországon állomásozó szovjet csapatoknak szánták) sokkal visszafogottabb volt. Howland Sargeant, az SZR New York-i vezetője már a válság kezdetén utasításba adta, hogy a SZR tudósításainak hírekre kell szorítkozniuk, tartózkodniuk kell a külföldi média kommentárjainak átvételétől, de különösen saját kommentár közlésétől. A Szabadság Rádió munkatársai és a müncheni amerikai vezetés rossz néven vették a megkötéseket, de habár felszólaltak azok ellen, alávetették magukat.⁸⁰

1957 elején a magyar adást átszervezték. Gellértet, akit a New York-i irodába helyeztek át, Bede István, Mátyás Viktort, a helyettes igazgatót pedig András Károly váltotta fel. Mátyás Viktort tizenkét munkatársával együtt – köztük Thury Zoltánnal, aki a november 4-i *Observer*-cikk átvételéért volt felelős – elbocsátották. Mikes Imre kommentárjait 1957 közepéig levették a műsorról. A magyar adás új csapata az 1960-as években és utána is jó szakmai munkát végzett. A Szabad Európa Bizottság és a Szabad Európa Rádió vezetésében is változások történtek; 1958 végéig távozott többek között Crittenberger, Egan, Condon, Griffith és Henze. Utódaik kevésbé ismerték a kelet-európai helyzetet, és kevésbé voltak rátermett vezetők; ezt a hátrányt csak az 1960-as évek elején tudta leküzdeni a rádió, amikor John Richardson lett a Szabad Európa Bizottság elnöke, Rodney Smith a SZER igazgatója és Richard Burks, majd Ralph Walter a SZER irányvonaláért felelős igazgató.

A SZER 1956-os magyar adásai szubjektív tudósításaikkal, Nagy Imrével kapcsolatos negatív kommentárjaikkal eltértek az amerikai kormány álláspontjától, a SZER irányelveitől és minőségi követelményeitől; négy program esetében taktikai tanácsokkal és nyugati katonai segítséget sugallva nyíltan megsértették a rádió írott utasításait. Ezekért a hibákért elsősorban a magyar adás igazgatója és vezető munkatársai voltak a felelősek, akik nagyfokú önállósággal rendelkeztek a SZER struktúráján belül. Nekik kellett volna megítélniük, mi a felelős és hatékony tudósítás, és mi nem az. Az általános felelősség nyilvánvalóan a Szabad Európa Bizottság és a SZER amerikai vezetőségét terhelte, hiszen a magyar adás vezetőségét ők alkalmazták, és ők mulasztották el mind az adások megfelelő ellenőrzését, mind a nem megfelelő minőségű műsorok leállítását.⁸¹

A válságövezeti befolyás problémája

A SZER által ezer ausztriai magyar menekült megkérdezésével készített és 1957 februárjában közreadott közvélemény-kutatás szerint a menekültek a forradalom alatt jórészt a kül-

⁷⁸ William Rademaekers közlése a szerzőnek. Rademaekers volt a SZER amerikai vezetésének egyetlen magyarul beszélő tagja 1956-ban.

⁷⁹ *A SZER München Politikai Tanácsadójának Irodája. Háttérinformáció.* 1956. október 29-én és 30-án általános kerekasztal-tárgyalások Peter Wiles, Franz Borkenau és Edmond Taylor külső szakértők részvételével. A politikai tanácsadó, Griffith napokig távol volt, mert a SZEB Párizsba rendelte, hogy Frank Wisnerrel, a CIA helyettes igazgatójával konzultáljon. *SZER München telex MUN 336.* 1956. október 31.; McCargar: *Policy and Personalities; Interjú Griffith-szel,* 1992.

⁸⁰ *A müncheni konzulátus távirata.* FRUS, XXV. 343–344; SZR [München] heti jelentés, 1956. november 2. és 16. Hoover Archívum.

⁸¹ Az, hogy a SZER New York-i vezetése nem ismerte a magyar adások tartalmát, világos a müncheni vezetés 1956. november 5-i táviratából, mely dicsérte Gellértet, bagatellizálta a magyar adással kapcsolatos problémákat, ahogy a Nagyot elítélő megjegyzések jelentőségét is, s egyáltalán nem említette a műsorok érzelmi fűtöttségét.

földi rádióadók adásaiból tájékozódtak mind a belföldi, mind a külföldi eseményekről. 90%-uk hallgatott valamilyen külföldi rádiót, közülük 81% rendszeresen hallgatta a SZER-t, 67%-uk pedig az Amerika Hangját és a BBC-t. A Rádió Bécsnek, a RIAS-nak és a Vatikáni Rádióknak ugyancsak számottevő volt a hallgatottsága a megkérdezettek körében.⁸² Az osztrák *Institut für Markt- und Meinungsforschung* magyar menekültek körében végzett kutatása szerint a megkérdezettek 72%-a hallgatott napi szinten valamilyen nyugati sugárzású rádiót, legtöbbször a SZER-t.⁸³ A SZER magyarországi hallgatottságát a történelmi száj-hagyomány is alátámasztja.

A Szabad Európa Rádióknak az 1956-os forradalom alatt kétségkívül nagy volt a hallgatótábor Magyarországon. Nagy volt a hatása is. Ezt a hatást azonban sokszor értékelik túl és ismerik félre. Számos külföldi rádióadó sugárzott magyar nyelvű adást ekkor, és habár a zavarás (időlegesen) szünetelt október 24-től, a hallgatók gyakran nem tudhatták, hogy melyik adót is hallgatják valójában. Az eltiport forradalom után nyugaton kollektív lelki-ismeretfurdalás és a bűnbakkeresés lett úrrá. A magyarországi nyugati zurnaliszták egyoldalúan a SZER-t tették felelőssé, figyelmen kívül hagyva más adók szerepét; ebben a témában Leslie Bain cikkei, majd később a témáról írt könyve a legnagyobb hatásúak.⁸⁴ 1956-os adásaikért különböző mértékben az összes nyugati adó bírálható vagy éppenséggel dicsérhető.⁸⁵

A fentiekben leszögeztük, hogy a SZER (negatív) hatását a forradalom alatt – ami a néhány leginkább idézett, a rádió irányelveit nyíltan megsértő műsorban nyilvánult meg – nagymértékben eltúlozzák. A SZER magyar adásai ettől függetlenül nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar lakosság hitt a nyugati segítségben. Az ausztriai magyar menekültek körében végzett SZER-felmérés szerint a válaszadók fele az amerikai adások alapján úgy vélte, hogy az Amerikai Egyesült Államok hajlandó harcba szállni Magyarország felszabadításáért. Ennek oka – ahogy említettem – nem a műsorok explicit tartalmában keresendő, hiszen a kritikus hónap alatt mindössze egyetlen program ígért nyíltan nyugati segítséget. Inkább okolható érte a nyugati világnak a magyar ügy iránt kifejtett, a SZER műsorai által közvetített együttérzése, morális és humanitárius támogatása. Ha azonban ez azt a nemkívánatos hatást érte el, hogy a magyar rádióhallgatókat a nyugati támogatás esélyeinek túlértékelésére készítette, akkor az igazi probléma nem a SZER rossz műsoraival volt (melyek ellenkeztek a szervezet irányelveivel vagy szubjektívek voltak), hanem a (számos) jó műsorral.

A forradalom leverése után nyugati újságírók, az USA Külügyminisztériumának munkatársai és számos emigráns kezdeményezés is vizsgálta a magyar emigránsok véleményét a SZER szerepéről, többek között a forradalom vezetőinek véleményét is.⁸⁶ A magyarságot érthető módon bátorították a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban tapasztalható szimpátiahullámról szóló tudósítások. A magyar adás tudósított a Republikánus és a De-

⁸² International Research Associates, Inc.: *Hungary and the 1956 Uprising. Personal Interviews with 1000 Hungarian Refugees in Austria*. February 1957. Részletek: RFE Audience Analysis Section, Special Report No. 12, March 1957, Hoover Archives.

⁸³ SZER sajtóközlemény, 1957. december 23.

⁸⁴ Bain, Leslie B.: *The Reluctant Satellites. An Eyewitness Report on East Europe and the Hungarian Revolution*. New York, 1960.

⁸⁵ A válsághelyzetek főszereplői nem feltétlenül hallgatnak rádiót. Ahogy egy szabadságharcos elmondta: „Az utcákon harcoltunk, nem volt időnk rádiót hallgatni.”

⁸⁶ *FRUS*. XXV. 472. Kovács Béla SZER-rel kapcsolatos ellenérzéseiről 1956. november 19-én tájékoztatták a budapesti amerikai nagykövetséget.

mokrata Párt választási gyűléséről, a Szenátus határozatáról, amerikai politikusoknak a leigázott népek szabadságáról szóló nyilatkozatairól az amerikai politikai élet teljes spektrumából. Ezek a vélemények nem kizárólag az Egyesült Államokra voltak jellemzők. A forradalom előestéjén a SZER a strassbourgi Európa Tanács „leigázott népek”-ről tartott vitájáról tudósított, melyet a belga elnök, De la Pussin szavaival zártak: „Ma még csak beszélünk, de holnap cselekednünk kell. A történelem egyre gyorsuló iramban zajlik. A szovjet rendszer merevsége már nem a régi. Legyen erre válasz a Nyugat egysége és határozott magatartása. Csak így valósíthatjuk meg a kérdés lényegét: az egyesült, oszthatatlan és szabad Európát.”⁸⁷

Október 23. után a Szabad Európa Rádió beszámolt a nyugat-európai és az amerikai politikai élet egészét – beleértve a nem kommunista európai baloldalt is – átható forradalom iránti szimpátiáról. Az *Observatore Romanotól* a londoni és New York-i *Daily Workerig* terjedtek a leadott sajtószemlék. Tudósítások számoltak be a világ különböző részein szervezett tüntetésekről és segélyakciókról. Október 29.: „hatalmas New York-i tüntetés a magyar ügy mellett”. A SZER beszámolt a clevelandi ötezer fős tüntetéséről, ahol a következő jelszavak hangzottak el: „Éljen Magyarország! Segítséget a magyar népnek!”, a Svéd Szociáldemokrata Párt nyilatkozatáról, melyben kijelentik, hogy „...olyan országban, ahol a nép szabadságban akar élni, sikertelen marad minden kísérlet, amely az elnyomók uralmát örökre biztosítani akarja a kis népek felett”.⁸⁸ Egy bécsi tudósítás a Vörös kereszt segélyakcióiról számolt be, a dublini ételmiszer- és gyógyszergyűjtésről, a finn Vörös kereszt által gyűjtött ételmiszer, ruhanemű és vér Bécsbe történő megérkezéséről, a nyugat-berlini és müncheni ételmiszer-, ruha- és véradományokról.⁸⁹ A magyarokban további reményeket ébreszthetett a magyar ügy érdekében kifejtett nyugati diplomáciai erőfeszítésekről szóló (kiegyensúlyozott, a szovjet tiltakozást is – bár talán nem elég hangsúlyozottan – megemlítő) SZER-beszámolók, például az amerikai nagykövét, Henry Cabot Lodge október 29-én kezdődő ENSZ-beli felszólalás-sorozata, melyben elsőként vetette fel a felkelés szovjet leverése megakadályozásának és a Nagy-kormány legitimálásának lehetőségét.⁹⁰

Ezek a tudósítások – valamennyi a minőségi újságírás példája – vetik fel a nem megfelelő befolyásolás problémáját.

George Urban szerint „ha a Szabad Európa Rádió pusztá megfigyelésekre szorítkozik a forradalom időszakában, a hallgatókban keltett benyomás akkor sem lett volna nagymértékben különböző. A rádió szerepéből és a BBC kelet-európai adásához hasonló mentalitásból adódóan egy bizonyos, a helyzetből fakadó biztatás mindig is kihallható lett volna a műsorokból. A müncheni adás és a BBC kelet-európai nyelveken Londonból sugárzott adásai egyszerűen létük és beállítódásuk miatt hatottak bujtogatóknak.”⁹¹ Ugyanez elmondható az Amerika Hangja Rádióról is.

A magyar hírolvasók szenvedélyes tudósításai alapján a hallgatók azt hitték, hogy a Nyugat hangját hallják.⁹² Az 1956-os amerikai választási kampányban a magyar ügy morális

⁸⁷ *Világ tükre című műsor. Vajay Szabolcs riportja Strassbourgból.* 1956. október. 22. 9 óra 21 perc. No. C-14., 153. tegercs [Az eredeti magyar nyelvű szöveg nem áll rendelkezésre, csak az angol nyelvű korabeli fordítás – szerk. jegyzete]

⁸⁸ *Hunyadi Katalin rendkívüli riportsorozata.* 1956. október 29. 13 óra 25 perc C-2, 185. tegercs

⁸⁹ *Köble József bécsi tudósítása* 187. Hoover Archivum, 187. tegercs, Margit Grigory fordítása

⁹⁰ *Mezőfy László ENSZ-tudósítása.* 1956. október 29., 187. tegercs

⁹¹ Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 219.

⁹² Katona-Vámos: *Nagy Imre és a Szabad Európa Rádió 1956-ban*, id. mű. Egy amerikai magyar emigráns, aki 1945-ben hagyta el Magyarországot, és aki végighallgatott néhány felvételt, így nyi-

támogatásáról és az anyagi természetű segítségnyújtásról elhangzó jelszavak ismertetéséből és az október 23. után a világ minden részéről érkező szolidaritás-nyilvánításokból és segélyakciókból a magyar közönség ügyének széles támogatottságát hallhatta ki. Abban a tudatban, hogy a SZER majdnem 24 órában sugároz Magyarországra, és – a tartalomtól teljesen függetlenül – a rádió az Egyesült Államok szócsöve, a magyar hallgatóság könnyen juthatott arra a következtetésre, hogy Magyarországot a Nyugat nem fogja sorsára hagyni a szovjet tömbben.

A dilemma tehát – ami épp annyira aktuális ma, mint volt 1956-ban – a válságövezetbe híreket és információt közvetítő objektív külső média egészének problémája, melynek mondanivalóját hallgatósága félreértheti, a segítség ígéretként értelmezheti. Felelős újságírás is hathat akaratlan „izgatásként”. Nyilvánvalóan nem ígéretnek és nyílt támogatás, hanem néhány műsor szenvedélyes hangvétele, a Nyugat együttérzéséről szóló beszámolók és a SZER pusztá léte vezetett sok magyar hallgatót arra a véleményre, hogy az Egyesült Államok támogatja a forradalmat (igaz), és nem fogja engedni elbukni (nem igaz). Ez bizonyítja a SZER eltúlzott magyarországi befolyását: a rádió hatókörét és az eseményekre való hatását a hallgatóság túlértékelté, így a SZER a felkelőkben a nyugati segítség hamis illúzióját keltette.

1956 tanulságai

Arch Puddington könyvének a Szabad Európa Rádióról és az 1956-os magyar forradalomról szóló kiváló fejezetében így ír: „Magyarországon a Szabad Európa Rádióknak sokkal nagyobb kihívással kellett szembenéznie, mint Lengyelországban. A SZER nem szólíthatta fel a lakosságot, hogy maradjanak otthon, és kerüljék a vérontást. Magyarország háborúban állt, a SZER feladata az volt, hogy a forradalom céljait őszinte, kegyensúlyozott tudósításokkal szolgálja, a külföld reakcióját a valóságnak megfelelően közvetítse, és elkerülje az eseményekben való részvételt. Sajnálatos módon a Szabad Európa Rádió e három feladat közül egyiknek sem tudott eleget tenni.”⁹³

Az 1956-os magyar forradalmat gyakran tekintik vízvázalasztónak a szervezet történetében, ez azonban csak részben igaz. Ha a Szabad Európa Bizottság egyes tagjai és a rádió munkatársai eleinte hittek Kelet-Európa szovjet uralom alól történő gyors, békés felszabadításában, az 1953-as kelet-német felkelés és a (kisebb) pilseni zavargások Szovjetunió általi leverése után gyorsan csalatkozniuk kellett reményeikben, melyek tovább csökkentek a szovjet–amerikai fegyverkezési verseny és az 1955-ös „enyhülés” nyomán. 1953 óta a rádió programja a lassú változásra koncentrált, ezt 1957-ben megerősítették: „A SZER általános szerepe az lenne, hogy népeink körében fenntartsa a szabadságért való küzdelmet, ennek érdekében információval lássa el őket, megismertesse velük a demokratikus szabadságjogokat; a szabad világ vívmányaival inspirálja őket, hogy mindezek ismeretében sikeresen haladhassanak a szabadságuk felé vezető úton. A *leigázott népeknek* maguknak kell megválasztaniuk a megfelelő lépéseket és a taktikát, vezetőiket, módszereiket és a cselekvés idejét. [...] A folyamatosságot kell mindenképpen szem előtt tartanunk [...] ez az egyetlen járható út, mely a szabadság felé vezet, [...] A SZER számára ez nem cél vagy stratégia, hanem gyakorlati tény, amit stratégiánknak figyelembe kell vennie. Célunk továbbra is a teljes körű demokrácia (mint egyedül elfogadható cél a leigázott népek számára); stratégiánk

latkozott: „Számomra teljesen nyilvánvaló, hogy az együttérző, szenvedélyes hangnemből és előadasmódból hogyan vonhatták le egyesek azt a következtetést, hogy jön a segítség.”

⁹³ Puddington: *Broadcasting Freedom; The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, 160.

pedig az, hogy segítsük őket a folyamatosság fenntartásában, a rendszernek a folyamat során megmutató gyengéi és a cselekvési lehetőségek felismerésében és megragadásában. [...] Példa: Gomulkát nem fogadjuk el, de el se utasítjuk. A lengyel nemzethez hasonlóan mi is *valódi eredménynek* tartjuk a szovjet befolyás lengyelországi csökkenését, és hangsúlyozzuk, hogy a konszolidációhoz óvatosság és türelem szükséges. A lengyel nemzettel összhangban nem támogatjuk a megreformált kommunizmust; szeretnénk azon – nyugodtan, de következetesen – mindig túlmutatni.”⁹⁴

1956. október 23-án a Szabad Európa Rádióknak hirtelen – minden előzetes figyelmeztetés és felkészülés nélkül – olyan országnak kellett tudósítania, mely heves erőszakhullámba torkolló radikális, kommunistaellenes politikai változáson ment keresztül. A tapasztalatból levonták a kellő következtetéseket, néhányat azonnal, néhányat csak idő jártával. A leckét megtanulták – nem egy esetben túlságosan is jól –, ez meglátszott a Szabad Európa Rádió (és Szabadság Rádió) későbbi műsorain. A tanulságok ma is érvényesek – mind a SZER/SZR hagyományos sugárzási területén, mind más, hasonlóan elnyomó politikai struktúrával rendelkező országokban, például Kubában, Észak-Koreában vagy Iránban.

Az első tanulság az, hogy a kormányformák és a vezetők megválasztása belügy. 1956-ban a Szabad Európa Rádióknak be kellett volna számolnia a Nagy Imrével kapcsolatos különböző belföldi és külföldi véleményekről, és ezzel egyidőben tartózkodnia kellett volna a saját kommentártól. Válsághelyzetben, amikor az információáramlást még mesterségesen gátolják, a külső, helyettesítő média feladata ennek biztosítása a nemzetközi kommunikáció és a demokratikus változások elősegítése érdekében. Felelősségteljes média nem írhatja elő hallgatóságának, hogy mit kell tennie, és kit kell vezetőjének választania a lehetséges jelöltek közül. Egyetlen külföldi szervezet vagy csoport – bármilyen jól informált legyen is az – sem rendelkezhet a helyszínen élők tudásával és értékítéletével. Az emigránsok hasznos kiegészítő tudással rendelkezhetnek, de – még ha nem régen hagyták is el hazájukat – nem nyilatkozhatnak az otthon élők nevében.

A második légyeges lecke, hogy a külhoni médiáknak be kell számolniuk ugyan a szabadságjogokkal kapcsolatos követelésekről és az ezekre adott figyelemreméltó nemzetközi reakciókról, de kizárólag híradásra szabad csak szorítkozniuk. 1956-ban a Szabad Európa Rádió megfelelően tudósított a különböző személyek, az újonnan megalakult szervezetek és a Magyarország-szerte létrejövő független média követeléseiről. Néhányszor azonban hibát követett el azzal, hogy közölte a követelésekkel kapcsolatos saját véleményét, politikai alapelveit és állásfoglalását. Ha a SZER-hez hasonló külső média meg óhajt felelni feladatának és meg kívánja őrizni hitelességét, akkor kötelessége a szabadságjogokkal és demokráciával kapcsolatos belföldi forrásokból és különösen a helyi médiából származó követelésekről beszámolni, még akkor is, ha a külső megfigyelő véleménye az, hogy az események negatív fordulatot fognak venni. Ha másként cselekednének, akkor a külső véleményt a sajátjukkal, a hiteles kommunikációt manipulációval cserélnék fel.

1956-ban a Szabad Európa Rádió a magyar forradalmat támogató nyugati nyilatkozatokról, a széleskörű demonstrációkról és segélyakciókról is megfelelően számolt be, az információt nem „csavarta meg”. Ezzel mint helyettesítő belföldi média maradéktalanul helytállt, hiszen – jórészt objektíven – olyan információt közvetített a magyarságnak, amire egyébként nem juthatott volna hozzá. Mindazonáltal ezek a tudósítások táplálták a felkelők és a magyar nép irreális reményeit. Néhányan úgy gondolják, és így látta számos me-

⁹⁴ SZER memorandum. *Summary of Accomplishments and Findings*. SZER Konferencia, Princeton, N. J. 1956. január 3–5. 1957. január 7.

nekült is, hogy „a SZER azzal szolgálta volna a legjobban a magyar ügyet, ha őszintén ki-mondja, hogy a segítség, amit a Nyugattól várhat a magyar nemzet, élelmiszersegélyekre és gyógyszerre korlátozódik”.⁹⁵ Ezzel azonban a SZER-nek olyan fontosságot, hatáskört és szerepet tulajdonítanak, amellyel az nem rendelkezett. Kétségtelen, hogy a külföldi híradások óvatosabbak lehettek volna, több figyelmet kellett volna szentelni például az ENSZ-beli szovjet vétójognak. Az igényesebb kommentátoroknak feladata lett volna kiemelniük a nyugati katonai beavatkozás valószínűtlenségét.⁹⁶ A Szabad Európa Rádió azonban nem nyilatkozhatott Washington nevében. A rádió csak akkor jelenthette volna ki, hogy bármi történjék is, nyugati katonai beavatkozásra Magyarországon nem kerülhet sor, ha ezt az amerikai és a nyugati vezetők nyíltan közölték volna a magyarokkal és a világ közvéleményével. Ebben az esetben ezt az üzenetet nyíltan és ismételtelen közvetíteniük kellett volna.

Az 1956-os magyar események a nemzetközi médiát fenyegető legnagyobb kihívásra világítanak rá. Válsághelyzetben a belföldi és nemzetközi hírek legkiegyensúlyozottabb és legobjektívebb tudósítása is félreértésre adhat okot, a közönség bátorítást, nem szándékos buzdítást hallhat ki belőle. Emiatt nem lehet elhagyni a lényeges eseményekről szóló beszámolókat azon az alapon, hogy a tudósítások félreértéshez vezethetnek,⁹⁷ de a műsoroknak mindenképpen távolságtartónak, nyugodtnak és kiegyensúlyozottnak kell lenniük.

A harmadik tanulság az, hogy az erőszakra való buzdítás záróvonal, melyet nem lehet átlépni.

A legfontosabb előírás, hogy a külső média belföldi követelésekről szóló tudósításainak az erőszakmentes követelésekre kell szorítkozniuk. Az elnyomás elleni erőszakos fellépésre való felhívás is lehet legitim természetesen, de erről külső média nem számolhat be – főleg nem kommentálhatja egyetértően anélkül, hogy úgy tűnne, mintha a média maga is az erőszakot támogatná a kockázatok vállalása nélkül. Ilyen helyzetben a teljesség igénye és a hitelesség másodlagos szerepet játszik a külső szereplő különleges felelőssége mellett. Nem forradalmi viszonyok között, az erőszak eluralkodása előtt könnyen meghozható a döntés – a SZER érdeme, hogy az 1968-as csehszlovákiai események során végig felelősen, a szovjet beavatkozás elleni fegyveres ellenállásra való szórványos felszólítások mellőzésével tudósított, annak ellenére, hogy ezekről a nyugati sajtó beszámolt. Az erőszak kitörése és elterjedése után már gyökeresen más a helyzet. Jóval az események után Borbándi, a magyar adás munkatársa nyilatkozta: „Nem szólíthatuk fel a lakosságot, hogy maradjanak mérsékeltek: a szovjet hadsereg Budapesten volt.”⁹⁸ Lehettek volna a Szabad Európa Rádió magyarországi közvetítései akármilyen szakszerűek és kiegyensúlyozottak 1956-ban, a rádiót akkor is felelőssé tették volna olyan tények közléséért vagy épp elhallgatásáért, melyek a vesztesre ítélt forradalmárokat bátorították. Ilyen helyzetben a külföldi média nem igazán tehet többet, mint hogy Puddington idézett tanácsait megfogadja, és mindenekelőtt inkább kevesebbet közöl a szükségesnél, mint többet.

⁹⁵ *AmconGen Frankfurt távirat*. 1957. január 3. NARA RG 59. 764.00/1-357. Idézi Borhi: *Liberation or Inaction? The United States and Hungary*, 143.

⁹⁶ E magatartás modelljét fogalmazta meg a BBC európai adásainak vezetője, Maurice Latey: „Nem avatkozhatunk be direkt módon a csatába, mert az világháborút jelentene [...] [a magyar nép] olyan értékekért és szabadságjogokért küzd, amelyeket mi vallunk [...] Ezért ünnepelnünk kell hősiességüket, de a partvonalról nem bátoríthatunk senkit arra, hogy vérét ontsa, mivel mi magunk nem tudunk részt venni.” Idézi: Rawnsley: *Radio Diplomacy and Propaganda*, 92.

⁹⁷ Urban: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy*, 240.

⁹⁸ Puddington: *Broadcasting Freedom; The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, 108.

Negyedik tanulság: a szervezeti fegyelem kritikus fontosságú válsághelyzetekben. 1956-ban a Szabad Európa Rádió magyar adása kikerült az irányítás alól. Lényeges lett volna, hogy több figyelmet szenteljenek az amerikai befolyás és az emigráns helyismeret közti helyes egyensúly kialakításának. A kulcsfogalom itt az egyensúly. A „helyettesítő” média sikere az emigráns tudósítók munkáján áll vagy bukik. Hazájukról ők rendelkeznek megfelelő tudással és megértéssel. Kell, hogy szerkesztői autonómiával rendelkezzenek, hogy jelentős, ha nem teljes jogú vezetői pozíciót élvezzenek az adott médiában, de az átfogó szervezeti irányelvek keretein belül kell munkájukat végezniük.⁹⁹ 1956 után a SZER bölcsen tartózkodott attól, hogy a műsorok teljes vezetőségét lecserélje, ez egyrészt ellenkezett volna a gyakorlati érdekekkel, másrészt végzetes következményekkel járt volna a műsorok hatékonyságára. Személyi változások történtek a magyar adásnál, nagyobb figyelmet fordítottak ezentúl az adás utáni kiértékelésekre, valamint a kulcsfontosságú adások előtti megbeszélésekre válsághelyzetekben. A rendszer jól vizsgázott az 1968-as csehszlovákiai események és az 1980–1981-es lengyel válság idején.

Az ötödik lényeges tanulság az, hogy a felelős külföldi médiának tartózkodnia kell a szenvedélyes hangnemtől és a taktikai tanácsoktól. A 1956-os jó SZER-műsorokat elhomályosította egyes tudósítások szenvedélyessége, esetenként negatív hangneme és taktikai tanácsai. A kérdés az volt, hogyan lehet ezeket a csapdákat elkerülni és biztosítani, hogy a véleménynyilvánító műfajok – melyek továbbra is fontos szerepet játszottak a SZER és az SZR adásaiban – tényeken alapuljanak, és kiegyensúlyozottak maradjanak. Ezeknek a követelményeknek a Szabad Európa Rádió 1956 után többé-kevésbé meg tudott felelni, habár állandó belső vita folyt többek között arról, hogy mi a helyes és a helytelen kritika a kommunista vezetőkkel szemben. Lényeges, hogy a SZER ettől kezdve elkerülte a taktikai tanácsokat. Megértették, hogy a külső kommunikátor szerepe közölni az emberekkel, amit tudniuk kell abban az esetben, ha más megbízható információforrás nem áll rendelkezésükre. Nem szerepe viszont megmondani, mit kell tenniük, legkevésbé fegyveres felkelés esetén.

FÜGGELÉK

A Szabad Európa Rádió műsorai

Az 1956. október 19. és november 13. közötti eredeti SZER műsorok kazettái (a németországi Biblisben található sugárzóállomás által felvett adások) a Hoover Intézet Archívumában, a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Rádióban és Koblenzben, a Német Szövetségi Levéltárban (*Bundesarchiv*) lelhetők fel. A felvételeket 1956 után a *Bundesarchiv*-ban őrizték, a korabeli szalagokról nemrég mentették ki a felvételeket a *Bundesarchiv*, a Magyar Rádió és a Szabad Európa Rádió/Szabadság Rádió közti együttműködés keretében. Az ezt megelőző és követő időszakból (egészen az 1960-as évekig) kevés hangfelvétel maradt meg a magyar adás műsorairól. A fenti időszakban sugárzott adások leíratai

⁹⁹ Ezt az alapvető elvet korán lefektették mind a SZER-en és a SZR-en belül is. „...mindent meg kell tennünk azért, hogy az emigráns munkatársak egyenrangú partnernek érezzék magukat. A hazájukkal kapcsolatos legtöbb probléma tekintetében Amerika felnőtt és hazaszerető partnereknek tekintti őket, akik szükségszerűen jobban tudják az amerikaiaknál, hogyan szóljanak népükhöz.” Griffith, William E.: *RFE – Four Essential Ingredients of Its Success*. RFE Memorandum. 1952. február 15.; „[Az amerikai vezető programtanácsadónak] a kívánt eredményeket inkább a »puha«, mint a »kemény« ráhatás eszközeivel kellene elérnie; [az adásoknak] a pontos információkon alapuló ésszerű meggyőzést szabadon követve kellene működniük.” *Levél Howland Sargeanttól Robert F. Kelleynek*. 1955. május 15.

(szövegkönyvek) – téma szerinti és nem kronologikus sorrendben – mikrofilmen megtalálhatók a Hoover Intézetben és az Országos Széchényi Könyvtárban, a két intézmény és a Szabad Európa Rádió/Szabadság Rádió közti együttműködésnek köszönhetően. Némelyik szöveg mellett megtalálható az angol fordítás is. A Hoover Intézet Archívumában megtalálható a fenti időszakban sugárzott néhány fontos műsor (sajnos gyakran pontatlan) angol összefoglalója. Habár a hidegháborúról megjelent néhány cikk újonnan hozzáférhető irodalomként utal a szövegekre, azok mindig is elérhetőek voltak a Szabad Európa Rádiónál. A magyar adás gyakran használta is azokat az 1956-os események évfordulóira készült műsorokban.

A SZER „útmutatói” – azaz az írásban rögzített irányelvek – a fő szerkesztői hangsúlyokat határozták meg, nem tartalmaztak azonban utasításokat az adások tartalmára vonatkozóan (annak meghatározása az egyes országok adásainak feladatkörébe tartozott). „Különleges [azaz stratégiai] utasításokat” ebben az időszakban Lewis Galantieri, a Szabad Európa Bizottság New York-i tanácsadója írt, „napi utasításokat” pedig Ruben Nathan, a SZER igazgatójának ugyancsak New York-i tanácsadója. További útmutatást jelentettek a New York-i és a müncheni SZER titkosított telex üzenetei (PREB és NYC sorozatok New Yorkból és MUN sorozatok Münchenből) és a SZER München politikai tanácsadójának irodája által kiadott napi összefoglalók. Ezeket a dokumentumokat a Hoover Intézetben őrzik.

Az 1956-os magyar adások megértéséhez hasznos segítséget nyújtanak az alábbi, a Hoover Intézetben fellelhető SZER-dokumentumok: A magyar események napi elemzése, 1956. október 24–november 2. és 1956. november 10–november 16. között; Eseményösszefoglaló és SZER irányelvek az 1956 októberében és novemberében lejátszódott magyar forradalmat megelőző időszakban és a forradalom alatt; Műsorelemző csoport [New York]: Jelentések a politikai tartalomról az 1956. október 20–26., október 27–november 2. és a november 3–november 9. közti hetek műsorairól.

A SZER események utáni belső vizsgálatai

A Programosztály jelentése az 1956. október 1. és december 1. közti időszokról [Wright Memorandum], 1956. december 3. „A fenti tények alátámasztják, hogy a lengyel adásnál a fegyelem megmaradt, míg a magyar adásnál nem.”

A SZER és a FEP tevékenysége Magyarországon és Lengyelországon 1956. október 1. és december 1. között [Walker-memorandum], 1956. december 7. Walker és a társszerző, Delgado a Szabad Európa Bizottság szervezetének, a Szabad Európa Rádióval egyenrangú, így szervezetileg tőle független Szabad Európa Kiadónak voltak munkatársai. Beszámolójukban a magyar adás munkatársait „a tartalom hiányosságai, az emocionális hangnem és a nem megfelelő adásszerkesztői technikák miatt szakmailag gyengének” minősítették, elentétben a lengyel adás szerkesztőivel, mely adást a szerzők „egységesen kiválóként, visszafogottságot, a rádió irányelveihez való szigorú ragaszkodást és adásszerkesztői hozzáértést tanúsítóként” jellemeztek. A szerzők szerint a magyar adás főszerkesztőinek „nem volt igazi kapcsolatuk a hazájukban lejátszódó eseményekkel, rádiós technikákkal kapcsolatos képzsük nem volt megfelelő, politikai beállítódásuk nem állt összhangban az otthoniakéval. A vezetői hierarchia és a fegyelem felbomlott.”

A Szabad Magyarország Hangja adásainak tartalmi–politikai vizsgálata, 1956. október 23. és november 23. között [Griffith-memorandum], 1956. december 5., megtalálható (mellékletek nélkül) in Békés–Byrne–Rainer: *The 1956 Hungarian Revolution*, id. műben. Az 1. számú melléklet tartalmazza a műsorok összefoglaló értékelését. A 2. számú melléklet értékeli a magyar adás munkatársainak egyéni teljesítményét. A 3. számú melléklet az idő-

szakra vonatkozó írásos SZER útmutatókból közöl részleteket. A fenti áttekintés az időszakban leadott nem hírműsorok 70%-át, 308 műsort vizsgált. A műsorokat betűkkel osztályozta, 78 műsor A, 93 B, 81 C, 37 D és 19 F minősítést kapott. A 26 vezető műsorszerkesztő adásait is hasonlóképpen értékelte; ezek közül mindössze 12 kapott A vagy B minősítést, míg 3 főszerkesztő a D kategóriába került. Az elemzés arra a következtetésre jut, hogy az október 23-át követő két héten „habár az irányelvek egyértelmű megsértésére csak néhányszor került sor, [...] azokat sokszor csak nagy vonalakban és minden fantázia nélkül követték. A hatékony műsorkészítési technikák nem egy szabályát sértették meg. A műsorok hangvétele túlságosan emocionális volt. Sok volt a szólam, az érzelem, az általánosítás. A műsorok jelentős részéből hiányzott az alázat és a pontosság. [A magyar adás] műsorfolyamán különösen az első két hét során eluralkodott egyfajta »emigráns« hangnem; túl kevés pontos információ hangzott el a magyar nép valódi kívánságairól és követeléseiről. A második hét vége felé érezhető némi fejlődés. November első napjaira jelentősen több utalás történt a fokozatosságra, a helyi forradalmi tanácsok követeléseire, és az irányelveket nagyobb pontossággal kezdték követni a Nagy Imre szerepének megítéléséhez hasonló kulcsfontosságú kérdésekben.” Visszatekintve talányosnak tűnik, hogy ez a „higgadt és kiegyensúlyozott jelentés” (Nelson: *War of the Black Heavens*, 74.) vajon miért nem tartotta irányelv-sértésnek a Nagy Imrét érintő támadásokat, holott egyértelműen azok voltak. Ez a hiányosság azonban nem támasztja alá a beszámolót – a visszatekintések közül a legkritikusabbat – ért bírálatot, mely szerint „megpróbálta eltussolni a [SZER] történelmi hibáját”: azt, hogy nem támogatta „a Nagy-féle titoizmust”. (Charles Gati bevezetője in: Békés–Byrne–Rainer: *The 1956 Hungarian Revolution*, XVII). A bírálat összekeveri a szervezeti teljesítményt a küldetéssel, Nagy támogatása pedig sohasem volt a SZER feladata.

A lengyel és a magyar forradalom tanulságai. William E. Griffith memorandumja Lewis Galantiere részére, 1957. március 11. A Politikai Tanácsadó Irodájának elemzése, SZER/M (57) 4. Griffith szerint „az, hogy [a SZER] látszólag eltúlozta a nyugati segítség lehetőségét, a nyugatról származó vélemények és nem a SZER saját véleményének közléséből eredt.”

Külső vizsgálatok

A CIA is elemezte a SZER adásait néhány sugárzási kazettája alapján. Allen Dulles később így foglalta össze a vizsgálat tanulságait: „Három magyarul beszélő alkalmazottunk hallgatta végig az 1956. október 23. és november 4. között elhangzott adások felvételeit. Véleményük szerint a Szabad Európa Rádió nem biztatta a magyarságot a forradalom kirobbantására, és nem ígértek nyugati katonai beavatkozást sem.” (Levél Harlow Curtice-nek, a *Crusade for Freedom* elnökének, 1957. november 16., Hoover Archívum; lásd még: Meyer, Cord.: *Facing Reality. From World Federalism to the CIA*. New York, 1980. 126). Korábban, 1956. november 20-án, még a módszeres vizsgálatok lefolytatása előtt Dulles azt írta Eisenhower elnöknek, hogy a SZER adásai általánosságban összhangban voltak az Egyesült Államok politikai irányvonalával, de a rádió „bizonyos irányelvektől kis mértékben eltért, amikor azonosult a magyar nemzeti követelésekkel, és taktikai tanácsokat adott az állampolgároknak”. (Dulles levele a Fehér Háznak, 1956. november 20., titkosítás alól feloldva MR 80-502#4, 1982. március 15-én, Hoover Archívum, FRUS, XXV. 473–475.).

A Német Külügyi Hivatal kölcsönvett az időszakból származó néhány felvételt a Bibliiben található sugárzóállomástól – később ezek a kazetták a *Bundesarchiv*ba kerültek –, és ezek alapján lefolytatta saját vizsgálatát. November 27-én az előzetes eredményeket megbeszélték a rádió müncheni vezetésével (SZER München telex MUN 321, 1956. november 27.), és december 20-án a bonni nagykövetségen keresztül továbbították az amerikai kor-

mánynak. (*FRUS*, XXV. 228. szerkesztői jegyzet, 556–557.) A Német Külügyi Hivatal Archívumában az archívum munkatársainak segítségével ellenére sem tudtam megtalálni a tanulmányt. Az anyag állítólag tisztázta a SZER-t a katonai segítség ígéretésének vádjá alól, de enyhébb bírálóban részesített néhány műsort. Adenauer német kancellár 1957. január 25-én egy kelet-berlini újságíró kérdésére kifejtette, hogy a sajtójelentéseket, melyek szerint „a Szabad Európa Rádió nyugati fegyveres segítséget ígért volna a magyaroknak, a tények nem támasztják alá”. Hozzátette azonban, hogy az adások némelyikében „olyan kijelentések hangzottak el, melyek félreértésre adhattak okot”. (*New York Times*, 1957. január 27.) A Szabad Európa Rádió Nagy Imrével kapcsolatos forradalom alatti állásfoglalásait legélesebben a német szociáldemokraták bírálták. Szerintük a német kormány rádióval kapcsolatos vizsgálata nem volt elég kritikus, és nem vett tudomást a Nagyot ért támadásokról. (*SPD-Pressedienst*, 1957. május 29., idéz a SZER Nagy Imrét bíráló adásaiból.)

Európa Tanács. Tanácsadó Közgyűlés. Képvisellel Nem Rendelkező Nemzetek Bizottsága, Szabad Európa Rádió. M. Goedhart által előterjesztett jelentés, 1957. április 27. Felmenti a SZER-t a vádak alól, de a jövőre nézve európai közreműködést tartana kívánatosnak.

Az Egyesült Államok Politikájának a Szatellitországokban Történő Népszerűsítésére Létrejött Misszió, Külügyi Bizottság, [Edna Kelly, New York-i demokrata képviselő által vezetett albizottság]. Az Amerikai Egyesült Államok Képviselőházának jelentése, 1957. május 16. Puddington: *Broadcasting Freedom*, 104. szerint a jelentés nem bírálta egyértelműen a SZER-t, de a jövőre nézve kiemelte a nyilvánosság, a propaganda és a politikai irányvonal közti kapcsolat fontosságát.

Egyesült Nemzetek Szervezete. *A Magyar Ügy Különbizottságának jelentése*, 1957. június 20. Puddington szerint a Szabad Európa Rádióval foglalkozó kétoldalas jelentés felmenti a rádiót a forradalom kirobbantásának vádjá alól, de nem cáfolja, hogy a műsorok a nyugati segítség küszöbön állását sugallhatták. (Puddington: *Broadcasting Freedom*, 104.)

Fordította: GALÁNTAI RITA